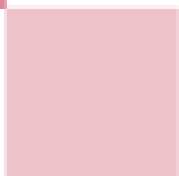
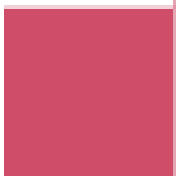

7.2.2.

Acompanyament en la transversalització de la perspectiva de gènere en el PDU metropolità – estudi de casos referents

Institut d'Estudis Regionals i Metropolitans de Barcelona

Àrea de Governança i Polítiques Públiques

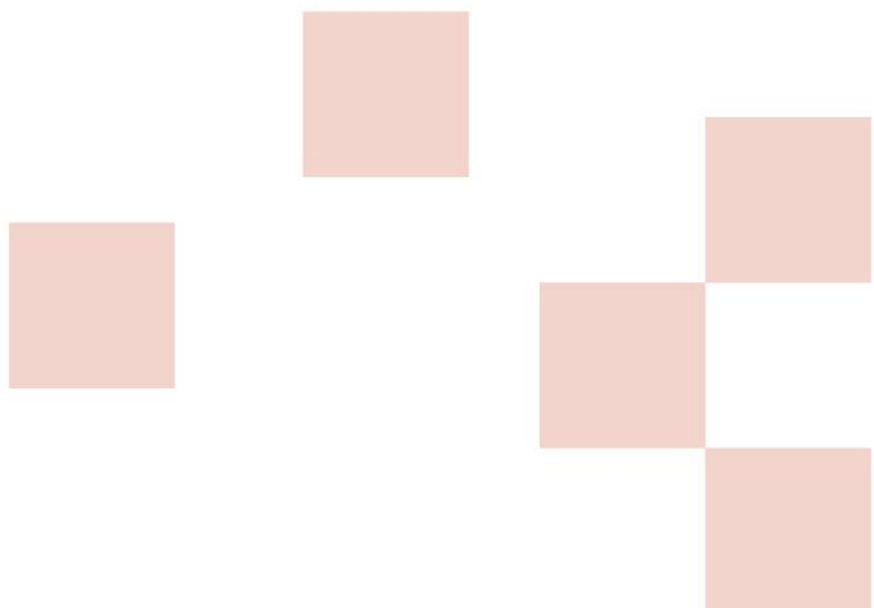
Treball realitzat per l'àrea de governança i polítiques públiques de l'Institut d'Estudis Regionals i Metropolitans de Barcelona (IERMB), finançat per l'Àrea Metropolitana de Barcelona (AMB), en el marc dels treballs de redacció del Pla director urbanístic metropolità (PDU), amb el suport tècnic del Col·lectiu Punt 6 SCCL.

Equip d'investigació de l'IERMB:

Andreu Termes

Marc Martí – Costa (Dir.)

Cerdanyola del Vallès, Juliol del 2021

Sumari

1. Introducció	1
2. Metodologia	3
2.1. Selecció dels estudis de cas	3
2.2. Model d'anàlisi	9
3. Resultats	11
3.1. Paritat	11
3.2. Interseccionalitat	18
3.3. Inclusivitat	30
3.4. Propostes	39
4. Conclusions	58
Bibliografia	66
Annex	68

1. Introducció

Tradicionalment l'urbanisme, i l'àmbit de la mobilitat i el transport, s'ha considerat una matèria neutra, és a dir, que la manera de dissenyar els diferents espais no beneficiava ni afectava cap persona o col·lectiu. Però, des dels anys 70, el feminisme ha demostrat que això no és cert i ha treballat per posar la vida de les persones al centre de les decisions urbanes. Vivim en una societat desigual en què les persones tenim diferents oportunitats i obligacions depenent de si som dones, homes o tenim identitat no binària, i aquesta desigualtat es veu reflectida en la manera com es construeix l'espai.

Davant d'aquesta manera de simplificar la realitat de l'urbanisme tradicional, l'urbanisme amb perspectiva de gènere interseccional aporta una visió més àmplia de les persones en plantejar que les dones, els homes i les persones no binàries viuen i experimenten l'espai de maneres diferents i té en compte la diversitat més enllà del sexe i incorpora altres característiques que influeixen en la manera com les persones experimenten els espais: ètnia, edat, religió, discapacitat, etc. Per tant, l'enfocament de gènere pretén demostrar que dones i homes fan un ús diferent dels espais degut als rols de gènere, però també que les dones entre sí i els homes entre sí fan un ús diferent que dependrà de les altres característiques de la persona, com l'edat: les necessitats d'una adolescent de 15 anys seran diferents de les d'una dona de 70 anys.

L'urbanisme amb perspectiva de gènere posa en el centre la vida quotidiana de les persones. La vida quotidiana està formada per diferents esferes: productiva, reproductiva, personal i comunitària. L'urbanisme amb perspectiva de gènere dona el mateix valor a totes les esferes a l'hora de planificar i dissenyar espais, a diferència de l'urbanisme tradicional que ha prioritzat l'esfera productiva del treball, responent a un model de societat capitalista i patriarcal.

L'anàlisi de la vida quotidiana en l'urbanisme i la mobilitat serveix per prendre consciència de la complexitat de la realitat i de les múltiples activitats que realitzen les persones en el dia a dia, el que permet entendre la diversitat de necessitats que coexisteixen als nostres pobles i ciutats. L'espai públic, els carrers, els habitatges, els transports i la resta d'espais que utilitzem regularment són els llocs on es desenvolupen les nostres vides i, per tant, han d'ajustar-se a les diferents necessitats que tenim les persones.

El *Pla Director Urbanístic Metropolità* (d'ara endavant, PDU-M) suposa l'actualització del *Pla General Metropolità* de l'any 1976 pel que fa a l'ordenació i planificació territorial i és

una de les principals funcions de l'Àrea Metropolitana de Barcelona. Una vegada presentat i aprovat el document d'avanç, el proper pas és la seva concreció per el document inicial durant aquest any 2021. És el moment oportú per tal d'avaluar les propostes des de la perspectiva de gènere interseccional i incorporar aquesta perspectiva en la seva concreció i desplegament. Per aquest motiu, la direcció de polítiques urbanístiques de l'AMB encarrega a l'Institut d'Estudis Regionals i Metropolitans de Barcelona (IERMB) l'elaboració del present treball. L'IERMB realitza aquest encàrrec amb el suport tècnic del Col·lectiu Punt 6 SCCL.

En el marc d'aquest treball d'acompanyament a la introducció de la perspectiva de gènere en el PDUM, l'**objectiu d'aquest informe** és analitzar exemples de planificació urbana a diversos nivells (municipals, territorials, metropolitans) per tal d'identificar casos paradigmàtics i bones pràctiques en la planificació urbana amb perspectiva de gènere i feminista per a aplicar a la planificació metropolitana i al PDU-M.

L'**estructura** de l'informe consta de tres grans capítols. En primer lloc, la metodologia, on es descriu l'estratègia de selecció dels estudis de cas (que inclouen quatre processos de planificació urbana: els municipis de Bilbao, València i Castelló de la Plana, també l'àrea metropolitana de Londres), així com el model d'anàlisi. En segon lloc, els resultats, ordenats a partir d'una sèrie de categories transversals (paritat, interseccionalitat de la perspectiva de gènere, inclusivitat) i de propostes relatives a temes urbans (seguretat, mobilitat i transport, model de ciutat, habitatge, model productiu, vida quotidiana). I el tercer i últim capítol presenta les conclusions d'aquest informe.

2. Metodologia

La **metodologia** de l'estudi es basa en la revisió del planejament recent amb característiques pròximes en el PDU-M i en la selecció d'estudis de cas rellevants des de la perspectiva de gènere.

A continuació, l'anàlisi de contingut dels documents (memòries, diagnosis, processos participatius -entre d'altres) que constitueixen els plans urbans de cadascun dels casos ha de permetre fer emergir conceptes, objectius, temes, indicadors, propostes, etc., que constitueixin bones pràctiques des de la perspectiva de l'urbanisme amb perspectiva de gènere per a aplicar, de forma no mecànica, al PDU-M.

Els resultats de l'anàlisi de contingut documental s'ha volgut contrastat i validat amb informants claus que han participat amb responsabilitat en els diversos plans municipals analitzats. Tanmateix, fins el moment s'ha pogut realitzar realitzat una entrevista de les tres previstes.

2.1. Selecció dels estudis de cas

La selecció dels estudis de cas ha constatat de 4 **fases seqüencials**: (1r) la delimitació dels municipis espanyols grans i de les àrees metropolitanes europees; (2n) la identificació dels plans urbanístics recents, a tres nivells: municipal, inter-municipal i metropolitana; (3r) la valoració dels plans urbanístics a partir de la perspectiva de gènere; i (4t) la selecció final dels estudis de cas. A continuació es descriu cadascuna d'aquestes:

La delimitació dels municipis espanyols grans i de les àrees metropolitanes europees

El **criteri de selecció** de municipis estatals ha estat la mida demogràfica, i s'han inclòs a la mostra els municipis espanyols de més de 100.000 habitants -excloent Barcelona (N = 62) (font: Instituto Nacional de Estadística, INE, Padró municipal a 1 de gener de 2020).

També s'ha optat per incloure els plans territorials de les Comunitats Autònomes (CCAA) del País Basc, Andalusia, Galícia i País Valencià. Això obeeix a varis criteris: d'una banda, algunes CCAA han estat més proactives en la implementació de mecanismes concrets d'equitat de gènere en la seva legislació urbanística (Rando Burgos, 2019); d'altra banda, algunes CCAA, han generat documents amb perspectiva de gènere (amb caràcter

orientador i de guia) que impacten en la seva planificació urbanística -com és el cas de les CCAA seleccionades.¹

El criteri de selecció de metròpolis europees ha inclòs elements de governança, i s'han seleccionat Gran Paris, Gran Lyon, Marsella, Milà, Londres, Manchester, Lisboa, Oslo, Stockholm i Copenhaguen (N = 10).²

La identificació dels plans urbanístics recents, a tres nivells (municipal, territorial i metropolità) des de 2008

En cadascun dels tres àmbits territorials s'han identificat les **eines** de planejament urbanístiques corresponents. Així, l'eina identificada pels plans urbanístics municipals ha estat, de forma majoritària, el *Plan General de Ordenación Urbana (PGOU)* de cada ciutat.³ En concret, s'han identificat 62 plans urbanístics municipals.

¹ P.ex., el Departament de Medi Ambient i Política Territorial del Govern Basc ha publicat la [Perspectiva de Gènere en las Directrices de Ordenación Territorial del País Vasco: Propuestas de acción](#) (Sánchez de Madariaga, 2016). La Generalitat Valenciana ha publicat [Set per a introduir la perspectiva de gènere en el procés urbà](#) i la [Guia per a incorporar la perspectiva de gènere en actuacions urbanes - Comunitat Valenciana](#) (Generalitat Valenciana, 2017, 2021). La Xunta de Galícia descriu, al [VII Plan Estratégico de Galicia para la igualdad de oportunidades entre mujeres y hombres 2017-2020](#), al·ludeix (si bé de forma molt genèrica) a la necessitat d'incorporar la perspectiva de gènere a la planificació urbanística. En menor grau, la [Agenda Urbana de Andalucía 2030](#) (Consejería de Medio Ambiente y Ordenación del Territorio, 2018) posa de relleu la importància de la perspectiva del gènere en relació a la planificació urbanística i el tractament estadístic de dades; també, la [Estrategia Andaluza de Sostenibilidad Urbana](#) (Consejería de Fomento, Infraestructuras y Ordenación del Territorio, 2011) emfatitza les diferències vivències d'homes i dones en l'espai urbà o el transport públic.

² Aquestes deu metròpolis són representatives de les àrees metropolitanes europees més importants. Segons països, França compta amb 22 àrees metropolitanes, des de 2014 (amb l'aprovació de la Llei MAPTAM, Loi n°2014-58 du 27 janvier 2014 de modernisation de l'action publique territoriale et d'affirmation des métropoles), en concret 19 àrees metropolitanes de dret comú i 3 d'estatus particular: París, Marsella i Lió. A Itàlia amb l'aprovació de la llei 56 de 2014 es suprimeixen les províncies per substituir-les per 10 ciutats metropolitanes: Roma, Torí, Milà, Venècia, Gènova, Bolonya, Florència, Bari, Nàpols i Reggio de Calàbria. A Regne Unit també hi ha 11 autoritats metropolitanes, totes a Anglaterra; d'entre aquestes, destaca la creació al 2000 de l'actual *Greater London Authority (GLA)*, que ha esdevingut un cas paradigmàtic de govern metropolità: compta amb dos nivells de govern, d'una banda, 33 districtes o *boroughs*, que corresponen als antics municipis, i de l'altra el govern metropolità, del qual els màxims òrgans són l'assemblea i l'alcalde, ambdós òrgans d'elecció directa. Té competències en àmbits com la planificació urbana, mobilitat, habitatge, seguretat, desenvolupament econòmic i medi ambient. A Portugal actualment només hi ha dues àrees metropolitanes: Lisboa i Porto, si bé la primera és sensiblement més gran (18 municipis i 2,8 milions d'habitants) que la de Porto (17 municipis i 1,7 milions d'habitants).

³ Tot i que la denominació d'aquest varia segons comunitat autònoma: p.ex., *Pla d'Ordenació Urbana Municipal, POUM*, a Catalunya; *Plan General Municipal, PGM*, a Galícia; *Hiri Antolamendurako Plan Orokorra, HAPO*, al País Basc. Ocasionalment, en el cas dels municipis catalans s'ha identificat el Pla director urbanístic (PDU) que afecti a municipis en qüestió; p.ex., pel cas de l'Hospitalet de Llobregat el PDU Gran Via – Llobregat, per Badalona el PDU Les Tres Xemeneies, etc.

Les eines territorials han tingut major variació segons CCAA: *Planes Territoriales Parciales (PTP)* al País Basc; *Actuacions Territorials Estratègiques (ATE)* així com *Plans d'Acció Territorial (PAT)* al País Valencià; *Planos territoriales integrados* a Galícia; i *Planes Plan de Ordenación del Territorio (POT)* a Andalusia. Específicament, s'han identificat 32 plans urbanístics territorials.

Cal assenyalar que, donada la seva naturalesa, la forma d'accés als plans municipals i als territorials és diferent. Mentre que els plans municipals han estat obtingut a partir de la informació institucional dels Ajuntaments (sovint, urbanisme), els plans inter-municipals han estat identificats a partir dels portals de les CCAA (com ara les conselleries de foment, territori).

I, per últim, s'han analitzat els plans urbanístics més recents de les metròpolis europees seleccionades (n=10).⁴

Amb la qual cosa, s'han identificat 104 plans, que es troben a la Taula 6 de l'Annex.

En tots els casos, el criteri temporal ha estat l'aprovació d'aquest pla a partir de 2008, per tres raons: en primer lloc, perquè permeten dotar d'una major perspectiva temporal -però no excessivament llunyana (poc més d'una dècada); en segon lloc, perquè situen l'escenari posterior a la crisi de 2008, que afectà el sector de la construcció i els models de planificació urbanística; i, en tercer lloc, en relació als casos espanyols, perquè els models de planificació urbana aprovats posteriorment a 2008 permeten incorporar els canvis legislatius que reforcen la perspectiva de gènere.⁵

⁴ En concret, s'han analitzat les eines següents: el *Schéma Métropolitain de Cohérence Territoriale (SCoT métropolitain)* del Gran Paris; *Le plan local d'urbanisme et de l'habitat (PLU-H)* del Gran Lyon -tot i que focalitzi majoritàriament en mobilitat; el *Plan de déplacements urbains métropolitain (PDU)* de la Gran Marsella; el *London Plan*; el *Places for Everyone* de Manchester; el *Plano Regional de Ordenamento do Território da Área Metropolitana de Lisboa (PROT-AML)*; el *Piano Territoriale Metropolitano* de Milà; el Pla Municipal d'Oslo (de caràcter local); el *Stockholmsöverenskommelsen* (que, sense ser pròpiament un pla de desenvolupament urbà, regula el trànsit de vehicles i el parc d'habitatges) d'Estocolm; i el *Fingerplanen* o *Finger Plan* de la *Greater Copenhagen Area*.

⁵ En aquest sentit, el Col·lectiu Punt 6 posa de relleu la legislació que afavoreix la participació de les dones a la planificació urbanística, dins de la qual destaquen, a Catalunya, la *Llei d'urbanisme de Catalunya*, de 2005, en que la participació és obligatòria dins la planificació urbana, així com la *Llei 2/2004 de millora de barris*, que insta a incloure en els projectes l'equitat de gènere en l'ús dels espais i equipaments públics; i, en paral·lel, a l'Estat espanyol, la *Llei d'igualtat* de 2007, que reforça aquesta participació (Col·lectiu Punt 6, 2013; Ortiz Escalante & Gutiérrez Valdivia, 2015). També en el pla estatal destaca el refós de la Llei del Sòl i Rehabilitació urbana (Reial Decret 7/2015) que inclou la perspectiva de gènere en la planificació urbana (Rando Burgos, 2019).

La valoració dels plans urbanístics a partir de la perspectiva de gènere

De cada pla identificat s'han valorat 5 dimensions:

- la presència explícita dels conceptes de justícia de gènere, urbanisme feminista, o igualtat efectiva entre homes i dones en els principis i/o objectius del pla (en la seva memòria, documents tècnics, etc.);
- l'existència d'indicadors específics relatius a la situació de les dones en tant que col·lectiu en la diagnosi del pla (p.ex., considerar la disparitat en els guanys mitjans mensuals entre gèneres com un indicador d'equitat);
- la desagregació de les dades (demogràfiques, de mercat laboral, etc.) segons sexes;
- la participació de col·lectius de dones i/o feministes en la fase de participació del pla (p.ex., en contraposició a la participació de l'administració local, partits polítics, associacions de veïns i veïnes, o col·legis professionals); i
- el fet d'ésser reconegut com un cas paradigmàtic amb bones pràctiques en la literatura acadèmica.⁶

La selecció final dels casos: municipis de Bilbao, València, Castelló de la Plana i metròpoli de Londres

Com s'ha comentat anteriorment, s'han identificat 104 plans urbanístics: d'aquests, 62 són municipals (el 59,6%), 32 plans territorials (el 30,8%) i 10 (el 9,6%) metropolitans europeus.

⁶ Per fer-ho, s'han utilitzat mapeigs de bones pràctiques, com el *Handbook for Gender-Inclusive Urban Planning Design* (World Bank, 2020) o l'informe *Mapeo de experiencias: Derecho de las mujeres a la ciudad metropolitana* -especialment l'apartat relatiu als instruments de planificació urbana (Col·lectiu Punt 6 & CISCASA, 2019). En menor grau, s'han tingut en compte alguns dels exemples que apareixen a *Fair Shared Cities: The Impact of Gender Planning in Europe* (Sánchez de Madariaga & Roberts, 2013), com Viena, Bèrgam i Móstoles.

En paral·lel, també s'han utilitzat articles acadèmics que analitzen bones pràctiques i casos exemplars. D'entre aquests, destaquen exemples emblemàtics i a bastament reconeguts, com els projectes Frauen-Werk-Stadt 1 i Rosa Donaustadt (Dymén & Ceccato, 2011; Muxí, 2020; B. G. Valdivia & Ciocchetto, 2012); però també els casos de Hallunda-Norsborg a la ciutat de Botkyrka i Umeå (Suècia) (Dymén & Ceccato, 2011; World Bank, 2020); o Muotiala (Finlàndia) (Dymén & Ceccato, 2011).

Finalment, des del Col·lectiu Punt 6 s'han destacat múltiples actuacions amb perspectiva de gènere a municipis catalans de Santa Coloma de Gramenet, Girona, Garraf, Olesa de Montserrat (Muxí, 2020), així com als barris de Congost (Granollers), Carrillo (Buenos Aires) i Poble Sec (Barcelona) (Ortiz Escalante & Gutiérrez Valdivia, 2015); o també, en la recopilació *Estudios urbanos, género y feminismo: Teorías y experiencias* s'inclou el cas d'Albacete -en un capítol de María Elia Gutiérrez Mozo (B. G. Valdivia & Ciocchetto, 2012).

La majoria, són plans ja aprovats (83, el 79,8%) mentre que una cinquena part estan en tramitació (21, el 20,2%).

Després de valorar aquests 104 plans a partir de les cinc dimensions esmentades anteriorment, s'han seleccionat 4 casos: **els plans municipals de Bilbao, València, i Castelló de la Plana, així com el pla metropolità de Londres** -tots quatre en tramitació. La següent Taula 1 descriu breument cada cas:

Taula 1. Descripció dels plans urbans seleccionats com estudis de cas

Territori	Descripció
Bilbao	El <i>PGOU de Bilbao</i> substitueix l'antic pla de 1995, pel període 2020-2035, focalitzat amb aspectes de manteniment de l'espai verd, regeneració urbana, la mixtura d'usos i els barris descentralitzats, o la mobilitat sostenible.
València	La ciutat de València està en una fase de revisió del planejament (el <i>PGOU</i> en vigor és de 1988), en resposta al <i>Pla d'Acció Territorial Metropolitana de València</i> (PATEVAL) de 2016. Els instruments per fer-ho són els plans d'àrea funcional com a instruments que desenvolupen el pla especial de directrius de qualitat urbana (la ciutat està dividida en 23 àrees funcionals, i ja es troben disponibles plans relatius a Bàrcena i Natxaret).
Castelló de la Plana	El <i>PGE de Castelló de la Plana</i> , de 2020, resol el buit legal de l'anul·lació del <i>PGE 2000</i> (revocat al 2010), i -entre d'altres- emfatitza la preservació de l'espai verd, la seguretat, o la sostenibilitat.
Londres	<i>The London Plan</i> assenyala el model de creixement urbà de la metròpoli (infraestructures, transport, seguretat, més de 50.000 habitatges ecològics i socials) pel període 2020-2045, tot prioritant els barris amb major oportunitat de creixement (<i>opportunity areas</i>) vinculades en l'ampliació de la xarxa de transport públic.

Font: elaboració pròpia

És altament significatiu que no hi hagi cap pla territorial que complís les cinc dimensions de la perspectiva de gènere, la qual cosa demostra les dificultats de la incorporació de la perspectiva de gènere a aquesta escala.

També, tal com es discutirà a les conclusions, la legislació autonòmica ha facilitat que els plans valencians i bascos incloguin la perspectiva de gènere (especialment evident en la obligatorietat de dur a terme una avaluació de l'impacte de gènere).

El següent apartat descriu el model d'anàlisi utilitzat per analitzar els 4 casos.

2.2. Model d'anàlisi

Per a dur a terme l'anàlisi de contingut, s'ha utilitzat tres categories transversals, les quals s'han aplicat en cinc grans temes del document:⁷

(1) la **paritat**, entesa com presència de dones en la redacció i la participació de col·lectius de dones i/o feministes en els processos participatius dels plans.

Des de l'urbanisme feminista s'ha posat de relleu que la participació és una eina d'apoderament per a totes les persones i grups socials -particularment els que han estat històricament exclosos, com és el cas de les dones.⁸ Per això, la participació de de col·lectius de dones i/o feministes en els processos participatius dels plans (en tant que expertes en els llocs on viuen) és un element constitutiu de l'urbanisme feminista;

(2) la **interseccionalitat de la perspectiva de gènere**. En aquest sentit, el model parteix de la premissa (que s'inspira en l'urbanisme feminista interseccional) que la inclusió de tots els grups socials és la millor aproximació per a donar resposta a la diversitat social i, simultàniament, trencar jerarquies de desigualtat.

Aquesta inclusió passa necessàriament pel reconeixement explícit de la variable de gènere i la desigualtat estructural en el sistema patriarcal entre homes i dones, però també és complementa amb el reconeixement que d'altres variables estructurals interseccionen amb gènere (p.ex., classe, ètnia, orientació sexual i un llarg etcètera); i

(3) la **inclusivitat**, en forma d'existència d'indicadors sobre dones i la desagregació de dades segons sexes. En aquest sentit, elements a tenir en compte són tant la presència d'indicadors relatius a les dones (p.ex., situació laboral, violència masclista, etc.) com també la mera desagregació de dades (demogràfiques, econòmiques, etc.) segons sexes.

⁷ Aquest model d'anàlisi s'inspira en les guies per incloure la perspectiva de gènere en la planificació urbana redactades per les diferents administracions públiques, com les de la Generalitat Valenciana (Generalitat Valenciana, 2017, 2021) o la guia *Perspectiva de Género en las Directrices de Ordenación Territorial del País Vasco: Propuestas de acción* (Sánchez de Madariaga, 2016).

⁸ En aquest informe s'entén apoderament no com el procés de "donar poder" a algú, sinó reconèixer que els individus i els grups històricament exclosos de l'acció política ja tenen poder, i per tant cal trobar els mecanismes que els hi permeti exercir-lo (no necessàriament de forma jeràrquica, vertical, patriarcal) (Col·lectiu Punt 6, 2013; Ortiz Escalante & Gutiérrez Valdivia, 2015).

La incorporació de la categoria d'inclusivitat en el model d'anàlisi parteix de la hipòtesi que la presència d'indicadors relatius a dones i dades desagregades segons sexes permet interpretar les diferents formes de viure a la ciutat segons gènere.

Aquestes categories transversals s'aplicaran a quatre grans temes de la planificació urbanística: **la seguretat i la convivència urbana; la mobilitat i el transport, en relació al model de ciutat i l'habitatge; el model productiu i la mixtura/especialització funcional; i les vida quotidiana i les tasques de cura.**

En paral·lel, els documents analitzats es classificaran en tres fases: diagnosi i memòries; participació pública i retorn; i propostes.

La Figura 1 resumeix les categories i temes del model d'anàlisi:

Figura 1. Categories transversals i temes del model d'anàlisi

Categories transversals	Paritat
	Interseccionalitat
	Inclusivitat
Temes	Seguretat i convivència urbana
	Mobilitat i transport
	Model de ciutat (dispersa, compacta), i habitatge;
	Model productiu i mixtura/especialització funcional;
	Vida quotidiana, tasques de cura

Font: elaboració pròpia

Els documents analitzats han estat 32, i es poden consultar a la Taula 5 l'Annex. En concret, els documents són relatius al pla de Bilbao (n=12), València (n=8), Castelló (n=5) i Londres (n=8).

3. Resultats

3.1. Paritat

Tal com s'ha assenyalat al model d'anàlisi, la paritat en l'elaboració dels plans urbanístic combina una doble vessant: d'una banda, la presència paritària o de persones amb formació de gènere en la redacció dels plans; i, d'altra banda, la participació de col·lectius de dones i/o feministes en els processos de participació del pla.

La importància de la **paritat (és a dir: un número similar de dones i homes) en els equips de redacció dels plans està explícitament perseguida**, tant en els propis plans (cas de Bilbao), com en l'avaluació d'impacte de gènere dels plans (cas de Castelló de la Plana).

“Promoviendo la participación de personas con formación en cuestiones de género y/o entidades que trabajan por la igualdad. -Integración de personas con formación en cuestiones de género en el equipo profesional de elaboración del Plan General. -Intervención del Consejo de Mujeres para la Igualdad en el proceso de participación pública de la revisión del Plan General”

(Evaluación del impacto de género – PGOU Bilbao, 2019, p. 22)

“Se recomienda que los equipos redactores de los distintos documentos del plan sean paritarios, ya que es un modo natural de incorporar objetivos asociados a la vida diaria”

(Informe de evaluación de impacto de género del PGE – Castelló de la Plana, 2020, p. 32)

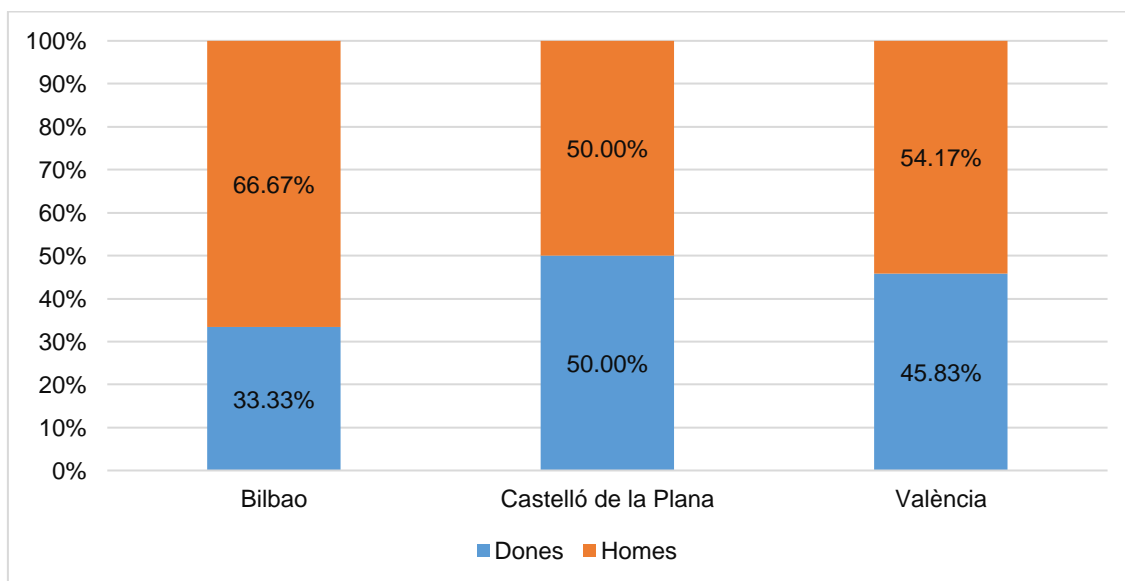
Aquesta importància està també reconeguda en algunes guies de l'administració. Així, la *Guia per a incorporar la perspectiva de gènere en actuacions urbanes - Comunitat Valenciana* proposa les següents preguntes: “L'equip redactor és paritari? S'ha contactat amb els agents d'igualtat de les institucions i entitats involucrades en l'àmbit d'actuació? L'equip redactor ha establert col·laboració amb una persona experta en perspectiva de gènere en planejament urbà?” (Generalitat Valenciana, 2021, p. 123). La guia conclou que:

“Pel que fa al procés continu temporal, la incorporació de variables –la perspectiva de gènere– comença abans d'iniciar l'elaboració de la documentació, per a la qual cosa és fonamental l'organització de l'equip redactor, que ha de ser paritari, i expert en els temes més importants, inclosa la perspectiva de gènere”

(Generalitat Valenciana, 2021, p. 123)

A pesar d'aquestes recomanacions, però, la redacció dels plans no és completament paritària. En concret, a l'hora de redactar plans urbans a Bilbao, València i Castelló de la Plana s'han identificat 72 escriptors/es (de les quals, 9 corresponien a empreses o ens col·lectius -amb la qual cosa ha estat impossible assignar-los-hi gènere).⁹ Dels 63 restants, 27 eren dones (el 42,9% del total) i els altres, homes (36, el 57,1% homes). La presència de dones, però, varia força segons plans (Gràfic 1).

Gràfic 1. Distribució segons gènere (%) en la redacció dels plans

Font: elaboració pròpia

Cal assenyalar que, ocasionalment, la paritat no és fruit d'una estratègia amb perspectiva de gènere i feminista, sinó una situació a la qual els equips de redacció s'hi ha trobat, tal com descriu la propera entrevista:

“Lo primero que nos planteamos el equipo de redacción fue ¿cómo vamos a trabajar la perspectiva de género? (...) Lo primero que se constató [por parte de la formación externa de género], y era positivo, era que el equipo de redacción tenía un porcentaje importante de mujeres, paritario: y casualmente se cumplía a la primera, hemos sido más mujeres que hombres: arquitectas, ingenieras, etc.”

(Entrevista 1)

⁹ En el seu desenvolupament actual, el Pla de Londres no ha fet públic l'equip de redacció.

En paral·lel, cal especificar que la redacció dels plans no és resultat exclusivament dels equips de redacció (que són 30 de les 63 persones identificades), sinó que la redacció passa també per la col·laboració amb d'altres serveis: estudis sectorials (cartografia, recolzament jurídic), direccions tècniques, etc. (que sumen 33 persones més). La paritat és sensiblement més elevada en els equips redactors (amb 46,7% de dones) que en les col·laboracions (només el 39,4%).

En segon lloc, la **paritat en tant que participació de les dones i/o col·lectius feministes en els processos de participació dels plans és també un objectiu explícitament perseguit**. Per a assolir aquest objectiu, els plans adapten les formes (modalitats, horaris, llocs) en que la participació es duu a terme per tal de facilitar la presència de totes les persones, independentment del seu gènere, tal com mostren els exemples de Bilbao i València:

“La participación se ha dirigido a toda la ciudadanía de Bilbao, haciendo especial énfasis en los distritos, en las personas de Consejo Cívico de la Villa, grupos escolares, jóvenes, mujeres...”

(Resultados del proceso de participación: Consejo de Mujeres por la Igualdad – PGOU Bilbao, 2017, p.6)

“El Plan de Participación Pública se ha diseñado contemplando, en lo posible, acciones adaptadas en horarios y lugares diversos, pensados para su fácil acceso por todo género de personas, que tengan en cuenta la diversidad de situaciones y condiciones personales de la población”

(Plan especial Cases de Bàrcena, 2019, p. 108)

“La Estrategia Integral Participativa basa su definición, desarrollo y seguimiento futuro en los siguientes principios (...) Transversalidad de género. Adoptando un enfoque que sitúa en el centro del proceso y de todas las actuaciones que de él se deriven la igualdad entre mujeres y hombres”

(Plan especial Área Funcional 10 – Natzaret (València), 2019, p. 5)

La participació de col·lectius feministes es pot assolir a través de dues tàctiques paral·leles, ja sigui facilitant la participació a través de múltiples col·lectius o bé ja sigui incorporant la presència d'agrupacions de col·lectius o “col·lectius paraigües”. La primera tàctica, la participació a través de múltiples col·lectius, es donà, p.ex. en el cas de Bilbao, on constituí una **taula de col·lectius feministes** (Bagabiltza, FEKOOR, CGT – LKN, AICC – Ayuntamiento Bilbao, CCOO, Goazen, AMUGE, Udalberri, Emakune Abertzaleen Bulegoa, Elkarrekin –

Podemos), que aborden diverses temàtiques (habitatge, equipaments, espais lliures, infraestructures de mobilitat -i on la seguretat era un tema transversal) (*Resultados del proceso de participación: Consejo de Mujeres por la Igualdad – PGOU Bilbao, 2017*). La segona tàctica, **la participació a través d'organitzacions "paraigües"**, és a dir: organitzacions que aglutinen d'altres organitzacions, fou el cas de Londres, que convidà el col·lectiu feminista [National Alliance of Women's Organisations](#) (NAWO) al procés de participatiu del pla. La NAWO inclou més de 100 organitzacions (p.ex., el consell assessor de Nacions Unides) i afiliades.

En aquests quatre casos el resultat de la participació (comentaris, esmenes, suggeriments -acceptats o no, etc.) són posats a disposició del públic general, si bé poden ser classificats de formes diferents: segons temàtica o segons l'origen de les aportacions. Així, en l'exposició dels comentaris segons temàtica les aportacions (independentment de quina persona o col·lectiu les hagi fet) es fusionen en un sol discurs. Aquest és el cas del procés participatiu de Bilbao, on s'ha fet un document de retorn en que es descriu les aportacions que s'agrupaven en la temàtica perspectiva de gènere, entre les quals: **gestió del temps** (equipaments i zones verdes de proximitat, mixtura d'usos, accessibilitat del transport públic, o prioritjació dels espais vianants i per bicicletes), **seguretat** (control visual de l'espai, densitat de persones), el **Mapa de la ciutat prohibida** (*Devolución del proceso de participación – PGOU Bilbao, 2017*). En paral·lel, l'exposició de les aportacions segons l'origen d'aquestes és el cas de Londres, en que els suggeriments que va fer NAWO estan disponibles públicament en aquest [enllaç](#).

La participació de dones i/o col·lectius feministes està sovint recolzada per la legislació autonòmica, basca i valenciana.¹⁰

La participació està condicionada, però, per l'escala territorial i, en aquest sentit, **existeixen dificultats específiques a les que els processos de participació supramunicipals s'enfronten**. Així doncs, la literatura acadèmica ha posat de relleu que la participació en entorns supramunicipals i/o metropolitans és habitualment menor i més tècnica (que en contextos més locals) -si bé existeixen elements d'integració funcional, de transport i habitatge, que

¹⁰ En el cas valencià, la participació de dones i/o col·lectius feministes està tant recollida en la seva legislació (LOTUPV, art. 53.1) (Rando Burgos, 2019, p. 69) com, també, en guies de l'administració, tal com apareix a la *Guia per a incorporar la perspectiva de gènere en actuacions urbanes - Comunitat Valenciana* (Generalitat Valenciana, 2021, pp. 126–127).

poden mitigar aquestes dificultats tal assenyala pel cas suec Lidström (Lidström, 2010, 2012).

Aquests reptes són, també, rellevants per la participació al PDU-M, que ja s'ha iniciat en algunes de les seves fases. El procés de participació del PDU-M va començar amb una primera fase de diagnosi, que s'inicià amb les consultes municipals (2010-2013), que van consistir en una sèrie d'entrevistes amb els 36 ajuntaments metropolitans. Posteriorment, la generació de coneixement (2013-2015), que va comptar amb 3 esdeveniments clau: un debat obert i transversal a través de 6 jornades tècniques o workshops; la publicació dels resultats, a través dels diferents «Quaderns PDU metropolità» (8 quaderns inicials); i una exposició divulgativa amb la síntesi dels resultats obtinguts: «Metròpolis Barcelona». Més endavant, es dugué a terme una segona fase, amb la redacció i aprovació de l'Avanç del PDU (2016-2019) a partir de 8 Taules Temàtiques (TT) amb experts provinents del món acadèmic, professional i institucionals. La darrera fase que s'inicia amb l'aprovació de l'Avanç, inclou el període d'informació pública que va acompanyat d'un procés participatiu obert a tota la ciutadania i entitats.

La participació al PDU-M està, òbviament, regulada normativament.¹¹ De totes formes, el PDU-M ha posat en marxa instruments participatius que van més enllà dels instruments previstos en la legislació (com la recollida de suggeriments): espai web, exposicions, actes públics, pla pilot a Badia del Vallès. Destaca que els debats i tallers participatius han inclòs tant, d'una banda, la ciutadania i les entitats com, també, a entitats sectorials i a col·lectius d'experts (p.ex., col·legis professionals i centres de recerca).

De fet, també en el cas del PDU-M s'ha posat de relleu alguns reptes específics pel que fa a la seva participació: fer aflorar la consciència metropolitana (més enllà de la municipal, local, comunitària); augmentar visibilitat institucional (encara escassa) de l'AMB; repensar les formes de replicar estratègies locals, com el PAI de Badia del Vallès a una escala superior; i incorporar més perfils socials (particularment els més vulnerables, i també les dones) per tal de complementar els perfils socials (més tècnics, administratius i

¹¹ La participació en el PDU s'emmarca tant en la legislació autonòmica (Llei 10/2014 de consultes populars no referendàries i altres formes de participació ciutadana; Llei 19/2004 de transparència, accés a la informació pública i bon govern; Llei 31/2010 de l'AMB) i en la normativa sectorial (normativa d'urbanisme a Catalunya que aposta per un model participatiu en el desenvolupament de plans urbanístics, tant pel que fa a la informació com a la participació activa en les fases del procés de redacció).

professionals) que ja han participat del procés (Peris, Gómez-fabra, Ferreres, Tomé, & Caba, 2020).¹²

La participació al PDU-M no sempre ha estat paritària. Així, durant la fase de generació del coneixement (2013 – 2015), van participar 1.072 persones als 6 *workshops*, de les quals només el 29,4% dones (Servei de redacció PDU-M, 2019, p. 10). També, als fonaments de l'avanç del pla (2016 – 2017), les 8 Taules Temàtiques van tenir un perfil fortament tècnic, acadèmic i masculinitzat (només el 30,3% de les persones qui van participar eren dones) (Servei de redacció PDU-M, 2019, p. 18).¹³ Aquesta masculinització en la participació no és, però, un element específic del PDU-M. De fet la literatura acadèmica ha identificat les diferents formes de participació política segons perfils socials. Així, p.ex., el projecte *Modes emergents de protesta: vies cap a la inclusió política* assenyala com, a diferència d'altres formes de participació política, “cal ressaltar la rellevància de la bretxa de gènere persistent i robusta en la participació a mitjans digitals i en els processos participatius a nivell municipal. Ambdós son espais d'expressió on sembla que els homes hi participen més” (Anduiza & González, 2017, p. 15). Reprendrem aquesta evidència a les conclusions.

Les dificultats de participació en plans urbans supramunicipals no implica necessàriament que la participació en els plans municipals sigui senzilla. De fet, la participació als plans urbans catalans, que es donen en els POUM, tampoc és sempre positiva: els processos participatius encara tenen poca importància substantiva i formal, i en la majoria d'ocasions la participació és merament administrativa (mínima, informativa, o de recolzament a la decisió), mentre que només en una minoria d'ocasions el procés de participació és realment deliberatiu (Martí-Costa & Pybus, 2014). Aquests elements es reprendran a les conclusions.

¹² En concret, “los colectivos más invisibilizados, como los jóvenes o gente mayor, o las mujeres y otras personas cuidadoras con menos disponibilidad de tiempo, no se han incorporado a la propuesta” (Peris et al., 2020, p. 27)

¹³ La proporció de dones a les taules era la següent: 31% a metabolisme urbà i serveis; 23% mobilitat i infraestructures de transport; 34% al paisatge de la metròpoli: ecologia, lleure i producció; 30% a àrees d'innovació i centralitat; 20% a l'activitat econòmica en polígons; 41% a teixits residencials d'alineació; 43% a creixements en bloc; i 27% a urbanitzacions disperses (Servei de redacció PDU-M, 2019, p. 84 i següents).

3.2. Interseccionalitat

Dels documents analitzats emergeixen **tres principis que articulen la perspectiva de gènere en els diferents plans analitzats: el principi no discriminació, el de justícia de gènere i la perspectiva interseccional**. En aquest sentit, la perspectiva de gènere és un element comú a tots els estudis de cas, si bé la interseccionalitat té un caràcter menys central. En primer lloc, tots els plans analitzats estableixen explícitament **el principi de no discriminació i d'igualtat entre persones** (sense especificar variables claus, com el gènere, ni els grups socials als quals es pretén igualar, com homes i dones). P.ex., els fragments següents posen de relleu el principi de no discriminació general, la igualtat entre persones i grups i que tothom ha de poder gaudir del dret a la ciutat (exemples extrets de València, Castelló i Londres):

“Las políticas y planes de las administraciones públicas en materia de urbanismo y ordenación del territorio deben incluir medidas adscritas a hacer efectivo el principio de igualdad entre las personas”

(Informe de impacto de género de la modificación del PGOU ARENA Valencia, en base a LOTUPV, 2019, p.11)

“Aplicar perspectiva de género en la ordenación del territorio y procurar soluciones que suponga una mejora en la calidad de vida de los diferentes grupos que integran la sociedad, evitando soluciones espaciales discriminatorias que generen áreas marginales y ambientes de exclusión social”

(Memòria justificativa del PGE de Castelló de la Plana, 2020)

“Those involved in planning and development must seek to ensure that London continues to generate a wide range of economic and other opportunities, and that everyone is able to benefit from these to ensure that London is a fairer and more equal city”

(The Draft: London Plan, 2017, p. 5)

La no discriminació envers cap persona per qualsevol característica (d'entre les quals, el gènere), és un element reconegut també en la legislació europea, espanyola i de les diverses comunitats autònomes.¹⁴

¹⁴ En particular, l'establiment per part de la Carta Europea dels Drets Fonamentals estableix el principi de l'equitat segons el qual qualsevol discriminació social o física (incloent la de gènere) està prohibida ha estat

En segon lloc, més enllà d'aquesta afirmació de no discriminació genèrica, els plans també assenyalen (especialment en els seus objectius) la importància del gènere com a variable estructuradora de les desigualtats. Els exemples següents posen de relleu **la importància transversal del principi de justícia de gènere** (que és un objectiu i una perspectiva transversal, tal com ho és, p.ex., els relatius al canvi climàtic).

“El objeto de este Plan General es el de determinar los criterios y las propuestas a los que ha de responder el futuro urbanístico de Bilbao en el horizonte de, aproximadamente, los 15 años posteriores a su aprobación ... a partir de la expresa evaluación de las afecciones ambientales, climáticas, lingüísticas, de género, etc., de dichos criterios y propuestas”

(Memoria justificativa de la ordenación urbanística y de su ejecución - PGOU Bilbao, 2017, p. 1)

“Por otra parte, existen objetivos que son transversales (...) Entre estos se incluyen: -La repercusión del cambio climático; y -La consideración de la perspectiva de género”

(*Plan especial de directrices urbanas – Valencia*, 2018, p. 115)

“[La ciudad] debe ser inclusiva, regulando aspectos de accesibilidad universal e implementación de la perspectiva de género”

(*Plan General Estructural: Castelló de la Plana*, 2020, p. 7)

i per tant la situació específica (desigual, sovint subordinada) de les dones, i com a objectiu prioritari la igualtat efectiva entre homes i dones. És a dir, recullen elements de les perspectives d'urbanisme feminista i **justícia de gènere**.

“El Plan General contribuye con sus propuestas al logro de la igualdad efectiva entre mujeres y hombres en el uso, acceso y disfrute de los medios urbanos y rurales, y de los recursos urbanísticos ordenados en ellos”

(*Evaluación del impacto de género – PGOU Bilbao*, 2019, p. 5)

“Las leyes a las que se sujeta este documento acometen la búsqueda de Igualdad entre Mujeres y Hombres (...) El urbanismo feminista centra su atención en disminuir la opresión específica que sufren las mujeres por el

considerat històricament de la perspectiva de l'urbanisme feminista com positiu (Sánchez de Madariaga & Roberts, 2013).

hecho de serlo y las demás condiciones quedan relegadas a un segundo plano”

(Informe de evaluación de impacto de género del PGE – Castelló de la Plana, 2020, pp. 20, 24-25)

La inclusió de **la justícia de gènere implica reconèixer les problemàtiques específiques a les quals s'enfronten les dones** (Ngozi Adichie, 2016); i això és **especialment evident en alguns temes, com mobilitat, transport, tasques de cura i, de forma molt especial, seguretat.**

En paral·lel, de la mateixa manera que des d'una perspectiva de gènere i feminista es pot incloure de forma específica les dones, també es poden **incloure d'altres variables relacionades amb el gènere, l'orientació sexual, o la maternitat.** El Pla de Londres és particularment explícit en aquest sentit:

“Groups with protected characteristics [include] ... Gender reassignment: Transgender (LGBT) [people] ... Marriage and civil partnership: People who are married or part of a same sex couple ... Sex: women ... Pregnancy and maternity: Mothers or expectant mothers, up to 26 weeks after giving birth ... Sexual orientation: Lesbian, Gay, Bisexual (LGB) or LGBT if also includes Transgender (separate protected characteristic)”

(The Draft: London Plan, 2017, p. 5)

En tercer i últim lloc, els plans incorporen (si bé de manera més perifèrica o menys central), **el caràcter interseccional de la perspectiva de gènere.** En aquest informe definim interseccionalitat com la consideració de les diverses situacions (segons edat, classe, situació migratòria) de les dones i, alhora, la identificació dels grups històricament més negativament afectats per l'urbanisme androcèntric.

Així, p.ex., en el cas de Bilbao les propostes urbanes s'han de fer tenint en compte a partir de les variables de gènere, edat i etnicitat; o, també, l'avaluació de l'impacte de gènere de Castelló de la Plana posa de relleu la multiplicitat de variables que es conjuguen amb la de gènere a l'hora de perfilar diverses situacions biogràfiques de les dones:

“La determinación de las propuestas urbanísticas mediante la inclusión de la perspectiva de género (mujer y grupos o colectivos singulares y/o vulnerables en atención a su edad, raza...)”

(Memoria justificativa de la ordenación urbanística y de su ejecución - PGOU Bilbao, 2017, p. 30)

“El acceso a los bienes y servicios urbanos está asimismo condicionado por la mayor pobreza relativa de las mujeres (complementada en su caso con otros factores: cargas familiares, raza, edad, violencia de género...”

(*Evaluación del impacto de género – PGOU Bilbao*, 2019, p. 15)

“El urbanismo con perspectiva de género centra su actuación sobre la persona usuaria en toda la amplitud de su diversidad: inmigrantes, personas ancianas, niños y niñas, personas con diversidad funcional, distintas orientaciones sexuales, distintas religiones, distintos estatus socioeconómicos. El hecho de que el habitante sea mujer es una condición notable que engloba algunas de las otras, pero se sumerge en el contexto de la diversidad. La perspectiva de género enfoca su actuación hacia la mujer inmigrante, la mujer mayor, la mujer soltera, la mujer joven... La condición de mujer habitualmente viene calificada por alguna otra circunstancia (...)
Algunos patrones de uso identificados que afectan a las mujeres en Castellón:

Madre con empleo y cuidado de los niños

Trabajo doméstico asalariado e inmigración

Mujeres mayores/servicios de salud/hospitales

Niñas y niños en edad escolar

Mujeres jóvenes buscando trabajo

Mujeres mayores en entorno rural

Mujeres vulneradas (maltratadas, amenazadas, violadas)”

(*Informe de evaluación de impacto de género del PGE – Castelló de la Plana*, 2020, pp. 25, 52)

El Pla de Londres també és molt explícit en la definició d'inclusivitat des d'una perspectiva àmplia, que inclou múltiples variables:¹⁵

“support and promote the creation of an inclusive London where all Londoners, regardless of their age, disability, gender, gender identity, marital status, religion, race, sexual orientation, social class, or whether they are pregnant or have children, can share in its prosperity, culture and community, minimising the barriers, challenges and inequalities they face”.

(*The Draft London Plan: Planning London's Future*, 2017, p. 8)

¹⁵ El Pla de Londres identifica les categories de població vulnerable que han de ser particularment ateses per part de la planificació urbana (en virtut de la *Equality Act* de 2010: gènere, orientació sexual, trasngènere, edat, discapacitat, ètnia o raça, o religió.

Tal com s'ha assenyalat anteriorment, la interseccionalitat, sovint tendeix a tenir caràcter més perifèric en els documents, ja que freqüentment apareix en només alguns temes (típicament mobilitat, transport, seguretat, en que alguns col·lectius són particularment vulnerables) i sovint de forma de diagnosi. P.ex., les següents cita posa de relleu les dificultats específiques de les dones en relació a la mobilitat i a l'accessibilitat al transport públic, tant a Castelló com a Londres:

“podemos constatar el aumento de problemas de dependencia y funcionalidad relacionados con la edad, así como el mayor número de mujeres en los grupos de edades mayores, lo cual permite entrever que habrá más mujeres que hombres con limitaciones o dificultades para realizar actividades de la vida diaria (...) Podemos deducir que la política de movilidad afectará más a las mujeres mayores en particular”

(Informe de evaluación de impacto de género del PGE – Castelló de la Plana, 2020, pp. 51-52)

“groups of people who typically face increased barriers to public transport use include: Black, Asian and minority ethnic people (BAME) (40 per cent of Londoners); and Women (51 per cent of Londoners)”

(Integrated impact assessment of the London Plan, 2017, p. 73)

És per això que algunes entrevistes transmeten la idea de que el propi concepte de perspectiva de gènere (tal com està plasmat legislativament) no sempre resulta explícit a l'hora d'incorporar aquesta perspectiva interseccional:

“Quizá el término sea discutible. Cuando hablas de perspectiva de género en el ciudadano, parezca que hables sólo de la mujer, y no se sabe si como profesional, como madre, como mujer, como hija.”

(Entrevista 1)

La següent Taula 1 resumeix els tres principis descrits anteriorment.

Taula 2. Principis que articulen la planificació urbana d'una perspectiva de gènere en els plans analitzats

Principis	Descripció
No discriminació	El principi de no discriminació envers cap persona és central. La combinació de múltiples variables: classe, ètnia, gènere, edat, físiques, etc.
Justícia de gènere	El principi d'igualtat entre homes i dones es destaca. La situació específica (diferent, sovint estructuralment subordinada) de les dones en comparació a la dels homes.

	<p>La justícia de gènere inclou també la situació específica segons orientació sexual, transgènere i maternitat.</p> <p>Els temes més presents en relació a la justícia de gènere acostumen a ser seguretat, mobilitat i transport.</p> <p>L'ús llenguatge inclusiu és un altre indicador de justícia de gènere.</p>
Perspectiva interseccional	<p>La consideració de les diverses situacions (segons edat, classe, situació migratòria) de les dones.</p> <p>La identificació dels grups històricament més negativament afectats per l'urbanisme androcèntric.</p>

Font: elaboració pròpia

La inclusió dels principis de no discriminació, justícia de gènere i perspectiva interseccional tenen implicacions en el model de planificació urbana. És a dir: el feminisme amb perspectiva de gènere parteix de la premissa que ni l'urbanisme ni la configuració urbana tradicional no són pas neutra, encara que aparentment ho sembli o comunament es consideri així.

De totes formes, no tots els equips de redacció tenen les competències i eines per a identificar aquestes implicacions, tal com descriu la propera entrevista:

“El tema de la perspectiva de género está todavía en una fase incipiente en la legislación y para un municipio como nosotros era un problema (...) ¿Cómo podemos incorporar la perspectiva de género?, ¿Cómo desde un plan urbanístico podemos incidir positivamente en las mujeres? Bastantes años en la elaboración de PGE hemos encontrado un camino aceptable.”

(Entrevista 1)

Els elements característics d'un urbanisme feminista que han emergit a partir dels casos estudiats estan resumits a la Taula 3:¹⁶

Taula 3. Elements característics que es deriven de l'urbanisme feminista segons temes.

Temes	Elements
Seguretat i convivència urbana	Centralitat de la seguretat, també subjectiva, en la planificació urbana. Disseny de ciutats segures, amb especial èmfasi en espai públic, transport i habitatges.
Mobilitat i transport	Transport públic accessible (en termes econòmics, distribució territorial, i horaris). Mobilitat segura, especialment en llocs o horaris habitualment més insegurs.

¹⁶ Les propostes es desenvoluparan amb major detall en els propers capítols.

	<p>Prioritzar els espais per vianants, ciclistes, etc., en detriment del vehicle motoritzat.</p> <p>Afavorir la difusió de camins escolars.</p>
Model de ciutat	<p>Ciutat compacta, densa, evitant la dispersió.</p> <p>Potenciar la infraestructura verda.</p> <p>Equipaments i serveis (educatius, sanitaris, assistencials, oci, etc., per gent gran, joves, dones) distribuïts territorialment per tota la ciutat.</p> <p>Equipar l'espai públic amb facilitats com serveis higièncs, bancs per descansar o fonts d'aigua potable.</p> <p>Planificació d'espai públic i construcció habitatges tenint en compte les necessitats específiques de les dones i les tasques de cura.</p> <p>Creació d'habitatge social, accessible per a dones, particularment en algunes situacions (violència masclista, cuidadores).</p> <p>Reforçar la memòria (pública, històrica) de les dones.</p>
Model productiu	Mixtura d'usos, tant residencials, com productius, i comunitaris.
Vida quotidiana, tasques de cura	Èmfasi en la vida quotidiana, evitar focus exclusiu en allò productiu. Visualitzar i valorar la memòria històrica de les dones.

Font: elaboració pròpia

El següents fragments il·lustren les conseqüències de la perspectiva de gènere en la planificació urbana, pels casos de Bilbao, València i Castelló:

“La inclusión de la perspectiva de género en la planificación urbana (incluido el nuevo PGOU de Bilbao) conlleva, fundamentalmente, que la determinación del modelo de desarrollo urbano y de las propuestas de ordenación de las viviendas, los espacios de actividades económicas, los equipamientos, los espacios libres, etc., se haga de manera que: sea posible realizar las tareas cotidianas del cuidado de la familia y el trabajo remunerado con menos esfuerzo y dificultad; los espacios públicos y el transporte sean seguros; las necesidades espaciales y urbanas de las mujeres sean tenidas en cuenta, contribuyendo a crear ciudades y territorios más justos y seguros, que mejoren la calidad de vida de toda la ciudadanía.

El modelo urbano que mejor atiende a esos objetivos es el de una ciudad compacta, cualitativa y cuantitativamente densa, de distancias cortas y de proximidad, con un buen sistema de transporte público, espacios públicos y de transporte seguros y de calidad, con mezcla de usos, y con un sistema de equipamientos en los barrios que incluya los necesarios para el cuidado de menores y mayores dependientes, además de los tradicionales equipamientos asistenciales, escolares, sanitarios, educativos, deportivos y culturales”

(*Evaluación del impacto de género – PGOU Bilbao, 2019, p. 15*)

“La perspectiva de género, que por supuesto es transversal y afecta a todos los indicadores de calidad urbana, aporta una visión más cercana del urbanismo, a la escala de las personas. Un urbanismo de proximidad y distancias cortas, que es el marco sobre el que se basa todo el proceso de mejora de la calidad urbana de la ciudad consolidada, y que incorpora conceptos como:

- Red equilibrada de dotaciones a nivel de ciudad, área funcional y barrio.

- Accesibilidad y cercanía a espacios públicos y equipamientos.
- Recuperación de espacio viario para los peatones, creando recorridos peatonales y espacios de convivencia que formarán la base de la infraestructura verde de barrio.
- Mezcla de usos que permita la integración de actividades comerciales y de ocio en la trama urbana del barrio.
- Diversidad de usos en los equipamientos de forma que pueda facilitarse la compatibilidad de horarios y con ello el rendimiento de los mismos.
- Mejora de los entornos de los equipamientos mediante la disposición de zonas de espera seguras, sobre todo en entornos escolares, que incrementen su seguridad, habitabilidad y capacidad de relación”

(Plan especial de directrices urbanas – Valencia, 2018, p. 115)

“En el presente PGE podemos ver incorporados los siguientes temas -entre muchos otros- que surgen de la preocupación por la incorporación de la perspectiva de género:

El hecho de pensar sobre la periferia y el centro

Entender lo urbano y lo suburbano como partes de un conjunto único complejo

Definir un modelo urbano compacto, contenido y estructurado

Movilidad peatonal y ciclista entrelazadas

Transporte público próximo

Cadenas de espacios verdes y enlazados

Parques y zonas de recreo intergeneracionales

Diseño de espacios para usos específicos

Valoración del paisaje cultural local

Percepción de seguridad subjetiva en vida pública

Reserva de vivienda pública protegida para distintos grupos de habitantes

Habitabilidad urbana: dotación de servicios de proximidad a la vivienda

Incorporación de equipamientos de cuidado específico: centros de día, centros de salud, centros socioculturales, bibliotecas de barrio

Oportunidades para todos en Castellón: modelo económico previsto, inclusivo y con perspectiva de género”

(Informe de evaluación de impacto de género del PGE – Castelló de la Plana, 2020, p. 53)

Els instruments de la memòria social i avaluació d'impacte de gènere són molt importants, en la mesura que permeten concretar i materialitzar els principis més genèrics o retòrics de la perspectiva de gènere en els objectius, diagnosi i propostes dels plans. De totes formes, la inclusió de la perspectiva de gènere i dels instruments de memòria social i avaluació d'impacte de gènere són una obligació normativa; de fet, sovint els plans reconeixen que determinats aspectes de la planificació amb perspectiva de gènere és resultat d'un imperatiu legal. P.ex., el següent fragment mostra com el pla de València recull aquesta legislació autonòmica:

- “a) La interrelación, proximidad y combinación de los usos para hacer confluir las cuatro esferas de la vida cotidiana –productiva, reproductiva, política y personal– y otorgarles el mismo valor.
- b) La sostenibilidad como eje que, de forma transversal, impregna todo el urbanismo que debe tener cuidado del medio: agua, energía, contaminación, suelo, residuos, medio natural, zonas verdes o espacios naturales.
- c) Emplear el concepto de ciudad cuidadora como modelo urbano, es decir, que el espacio urbano, movilidad, transporte público, accesibilidad, seguridad, equipamiento y diseño de las viviendas están en función de las personas y la vida cotidiana.
- d) Garantizar el derecho de información de la ciudadanía y de los colectivos afectados, así como fomentar la participación ciudadana en todas las fases, teniendo especial cuidado de incluir tanto la paridad como la diversidad en todas las vertientes, incluida la participación de la infancia. Hay que priorizar criterios inclusivos y favorecer la equidad en el acceso a los servicios e infraestructuras urbanas.
- e) El uso de lenguaje inclusivo en la redacción de los documentos y la adaptación del lenguaje en los procesos participativos para fomentar la inclusión”

(Informe de impacto de género de la modificación del PGOU ARENA Valencia, en base a LOTUPV, 2019, p.11)

Igualment, però, en els plans analitzats la perspectiva de gènere descrita anteriorment han tendit a implicar canvis profunds i substantius en els propis plans, en termes d'objectius, diagnosi i propostes. Així ho expressa explícitament l'avaluació de l'impacte de gènere de Castelló:

“[existe] el debate sobre el hecho de que el cumplir la legalidad vigente –no hay que obviar que el cumplimentar las obligaciones legales es una de las finalidades de este documento- no es condición suficiente para que la realidad sea transformada por el propósito básico de dicha ley que es el de promocionar la igualdad entre mujeres y hombres: es decir, el reducir la desigualdad existente entre la ciudadanía debido al rol diferenciado por género que cada persona desarrolla a lo largo de su vida.

Por tanto, surge como OBJETIVO indiscutible de esta fase del trabajo, no solo cumplir la prerrogativa legal, sino elaborar un documento que una vez aplicado sobre el entorno construido -en realidad, mientras se construye- sea capaz de transformarlo EFECTIVAMENTE, de manera que la consecuencia clara de su aplicación sea la **DISMINUCIÓN** -en la medida que se haya estipulado- **DE LA DESIGUALDAD ENTRE HOMBRES Y MUJERES**, desigualdad originada por la construcción social del rol de género. Por ello, esta memoria es sólo un **ÍNDICE** de las acciones que se han llevado a cabo y que están **DISUeltas E INCLUIDAS** en el conjunto de las determinaciones del Plan General Estructural de Castellón, hasta el momento, y de otras más detalladas que se integrarán en la documentación del Plan de Ordenación Pormenorizada (pendiente de redactar en las próximas fases procedimentales)”

(Informe de evaluación de impacto de género del PGE – Castelló de la Plana, 2020, p. 19, èmfasi de l’original)

La legislació és necessària però no suficient per la inclusió de la perspectiva de gènere a la planificació urbanística; per aconseguir una inclusió substantiva d’aquesta és necessària també la implicació activa del servei de redacció. La següent cita d’una entrevista transmet aquesta idea:

“La legislación influye, claro. Cuando redactas un plan, lo primero que te preguntas es: ¿Qué leyes tengo que cumplir? Las administraciones sectoriales nos tutorizan a las municipales, que somos de menor rango. (...) Tu no quieres que te pase como otros planes, que han sido anulados después de un largo trámite administrativo [por incumplir la normativa de género]. Pero además queríamos hacer algo en serio, no como muchos otros planes. Lo más que habíamos leído era “este plan cumple porque no afecta negativamente las mujeres, la norma aplica igual hombres y mujeres”. Pero nosotros nos planteábamos que queríamos hacer algo más, encontrar medidas que favorecieran las mujeres (...) La legislación es un marco, es una expresión de ideas y de objetivos, pero en tanto ley no puede ser que concrete exactamente los detalles y determinaciones de la planificación. (...) Y, si no hay tantas ganas en el equipo de redacción hay muchas posibilidades de escurrirse: “he cumplido con mi plan porque no excluye la mujer”. Bueno, ni la excluye ni no la incluye. La legislación no es suficiente”

(Entrevista 1)

De totes formes, la inclusió de la perspectiva de gènere a la legislació legitima l'adopció d'aquestes mesures a la planificació urbana, i protegeix en front les crítiques –tant polítiques com tècniques. La següent cita aprofundeix en aquests elements:

“La Legislación es un escudo, te justifica contra las voces que se han levantado un poco [contra el plan]. Tu puedes decir que estamos simplemente cumpliendo la ley. Estamos más resguardados”

(Entrevista 1)

En qualsevol cas, com es reprendrà a les conclusions, l'estratègia metodològica del document no permet analitzar fins a quin punt els casos no seleccionats donen resposta a aquests principis: incorporen aquests elements de forma genèrica, poc exigent, i amb poques conseqüències (és a dir, de forma superficial i com a mera resposta a una obligació normativa)? O bé ho fan de forma concreta i conseqüències en termes d'objectius, memòries i propostes?

En qualsevol cas, la incorporació de la perspectiva de gènere a la planificació urbana implica, sovint, un canvi substancial de model (tècnic i polític) de planificació urbana en relació als anteriors models:

“Como oficina técnica municipal llevamos años pensando que había que revisar el plan. El plan antiguo estaba hecho con otras preocupaciones, que ya nos estaban crujendo, que no daba respuesta a la legislación (ambiental, de género), con las necesidades de las personas, ya llevamos tiempo mirando planos y ordenanzas y veías que no tenía sentido: crecimiento, desarrollismo, clasificar mucho suelo (en zonas interesantes para promotores y constructores). Pero había que revisar eso. Ya había una serie de objetivos que queríamos introducir y alteraban sustancialmente el planteamiento anterior. Y la perspectiva de género nos ayudó con eso. (...) Los criterios de ordenación son divergentes, y eliges, técnicamente y políticamente”

(Entrevista 1)

Per últim, assenyalar que els propis plans posen de relleu l'absència d'impacte en algunes dimensions que, potencialment, permetrien una major igualtat entre homes i dones, però que queden fora de l'abast dels propis plans.

“Este plan no incluye otro tipo de medidas (relacionadas con las víctimas de violencia, las familias monoparentales, con quienes asumen el cuidado de personas dependientes...) al no incidir en ese tipo de cuestiones”

(Evaluación del impacto de género – PGOU Bilbao, 2019, p. 15)

3.3. Inclusivitat

L'urbanisme amb perspectiva de gènere i feminista posa de relleu com existeixen diferents formes de viure la ciutat, i que aquestes depenen dels perfils socials de les persones; i, entre d'altres, la forma en què viuen la ciutat les dones és, sovint, significativament diferent de la que tenen els homes. En cas contrari, si no es tenen en compte aquestes múltiples formes de viure la ciutat segons perfils socials és possible que, com tantes vegades ha fet la planificació urbana tradicional, es planifiqui a partir d'un ciutadà típic o ideal, aparentment neutral, però que a la pràctica ha afavorit un tipus específic de persona (homes, de classes mitjanes, etc.).

És per això que la planificació urbana amb perspectiva de gènere i feminista s'esforça en conèixer amb major detall les situacions diverses dels diferents perfils de persones, incloent-hi les dones -des d'una perspectiva també interseccional. El següent fragment, relatiu al pla de Castelló, posa de relleu aquesta importància:

“Para conocer cómo otras personas necesitan usar la ciudad y sus sistemas, hay que preguntar. Hay que preguntar muchas veces, a muchas personas y de manera correcta y solvente, si esos datos deben servir para reconducir el diseño de la ciudad. Es por ello, que los **mecanismos de participación y toma de datos** deben perfeccionarse y diversificarse. Es preciso, también, bucear en la enorme cantidad de bases de datos existentes y ver qué datos están desagregados por sexo biológico, en primera instancia (...) En este sentido, el trabajo desarrollado por ProjektaUrbes en Bilbao e Irún (Vives & Galarraga, 2014) (...) muestra la importancia de tener datos desagregados y estudios sociológicos que expongan la diversidad y situación específica de la población (proponiendo una lectura más afinada del panorama vital y económico en el que se encuentran tanto las mujeres como el conjunto de la sociedad)”

(Informe de evaluación de impacto de género del PGE – Castelló de la Plana, 2020, pp. 22, 26-27, èmfasi original)

Per tal de conèixer com els diferents perfils de persones (i, en especial, les dones) viuen la ciutat calen, doncs, **dades desagregades segons sexe i indicadors relatius a la situació específica de les dones**. Així doncs, encara que sembli una decisió aparentment tècnica i neutra, la incorporació de dades desagregades segons sexes i indicadors relatius a les dones té una gran importància per a la planificació urbana amb perspectiva de gènere i/o feminista. Les properes cites (de Castelló i de València) posen en valor aquesta importància:

“[La incorporación de la mirada de género implica necesariamente] definir **indicadores** cuantificables que permitan verificar cuantitativamente el progreso en la incorporación de la perspectiva de género en el entorno construido de Castellón. Más aún, vincular el avance de los indicadores generales del PGE a aspectos asociables a criterios de perspectiva de género”

(Informe de evaluación de impacto de género del PGE – Castelló de la Plana, 2020, pp. 26, èmfasi original)

“Durant el procés de redacció de la figura de planejament, és important comprovar detalladament els aspectes esmentats en aquesta guia i la definició d'indicadors i subindicadors que incorporen la mirada de gènere de manera que es puga fer un seguiment de resultats i una avaluació d'aquests. Una de les primeres accions que hauria de dur a terme l'equip redactor juntament amb les persones expertes col·laboradores seria la definició de quins indicadors seran els que avaluen el resultat de l'actuació urbanística que es redacta”

(Generalitat Valenciana, 2021, p. 123)

Aquestes dades i indicadors **permeten quantificar, entendre i visualitzar la situació de les dones, així com comparar-se amb la situació dels homes per posar de relleu les importants desigualtats existents entre ambdues i, en últim terme, copsar les diferents formes de viure a la ciutat segons gènere.**

A partir dels plans analitzats és possible identificar una sèrie de dades i indicadors particularment rellevants a l'hora d'incorporar la perspectiva de gènere a la planificació urbana (Taula 4):

Taula 4. Dades i indicadors especialment rellevants per una anàlisi amb perspectiva de gènere segons dimensions

Dimensions	Dades i indicadors
Demografia	Estructura familiar; p.ex., % llars monoparentals femenines. Estructura de la població segons edats; p.ex., envelliment mitjà de les dones. ¹⁷
Economia, treball	Participació en l'activitat econòmica: p.ex., % activitats ocupació, atur, etc. Ocupació: p.ex., % treball a temps complet i a temps parcial. Renda i salari: bretxa salarial entre homes i dones; % treballs de baixes rendes.
Seguretat i convivència urbana	Percepció subjectiva de seguretat. Identificació d'elements urbans, transport i arquitectònics considerats insegurs. Violència masclista.
Mobilitat i transport	Accessibilitat al transport públic; p.ex., distància o minuts a peu fins al transport públic més proper. Desplaçaments i mitjans de transport; p.ex., perfils de persones usuàries segons tipus de transport (actiu o motoritzat, privat o públic, etc.).
Model de ciutat i habitatge	Quantificació de la ciutat compacta; p.ex., eficiència de la trama; densitat d'habitatges (<i>Plan especial de directrices urbanas – Valencia</i> , 2018, p. 120 – 122). Accessibilitat als diferents equipaments i serveis; p.ex., distància o minuts a peu als diferents equipaments (educatius, sanitaris, serveis socials, centres per a persones grans o per a persones joves, equipaments culturals com biblioteques, etc.) Taxa de cobertura dels diferents equipaments i serveis; p.ex., ràtio (%,%o) dels diferents equipaments en relació a la població públic o <i>target</i> .
Model productiu i mixtura d'usos	Quantificació de la mixtura d'usos; p.ex., equilibri entre activitat i residència (<i>Plan especial de directrices urbanas – Valencia</i> , 2018, p. 124).
Vida quotidiana, tasques de cura	Distribució del temps; p.ex., dades relatives a l'ús del temps diari o quotidià, amb èmfasi especial en el temps dedicat a les tasques de cura. Salut. P.ex., el Pla de Londres posa especial focus en com l'escalfament global resultat del canvi climàtic pot empitjorar la salut respiratòria d'alguns perfils de persones, d'entre les quals les dones embarassades. ¹⁸

Font: elaboració pròpia

¹⁷ L'envelliment de la població femenina és un fenomen molt estès. De fet, aquesta és una realitat també fortament present a la metròpoli de Barcelona, tal com posa de relleu l'informe *Canvi demogràfic, envelliment i metròpoli* (Antón-Alonso, Porcel, & Cruz, 2019); aquest envelliment de caràcter femení té conseqüències en termes d'habitatge com, p.ex., la presència de residències unifamiliars en dones viudes -tal com es descriu a l'informe *Envelliment i habitatge. La dimensió econòmica i socioassistencial de l'autonomia* (OHB, 2019). I és per això que institucions com l'Ajuntament de Barcelona han desenvolupat una estratègia ad hoc per abordar el fenomen, tal com posa de relleu l'*Estratègia sobre canvi demogràfic i envelliment: Una ciutat per a tots els cicles de la vida 2018-2030* (Martí-Costa, 2018).

¹⁸ Específicament, "The main causes of illness and death during periods of high temperatures [related to the climate change] are related to respiratory and cardiovascular conditions. Elderly people over 65 years old in urban areas (...) people with compromised health, pregnant women and children up to the age of four are also particularly at risk" (*Integrated impact assessment of the London Plan*, 2017, p. 107).

Aquestes dades quantitatives i indicadors són un requisit imprescindible per identificar i interpretar qualitativament la forma diferent i desigual en que homes i dones viuen la ciutat. Els exemples següents fan referència a com variables demogràfiques, econòmiques, d'ús del temps o de salut impliquen formes desiguals de viure la ciutat que han de ser tingudes a l'hora de planificar la ciutat

“El envejecimiento tiene rostro de mujer. En concreto, en los años 2015 i 2017, de la población de más de 65 años, las mujeres y los hombres representaban, aproximada y respectivamente, el 61% y el 39”

(Evaluación del impacto de género – PGOU Bilbao, 2019, p. 4, èmfasi afegit)

“Analysis from GLA Economics [research group of London] women may appear to be ‘disadvantaged’ in comparison to men due to individual characteristics and factors which are peculiar to London, such as the significantly higher cost of childcare, transport and, more generally, the cost of living which can influence the opportunity cost of women working”

(Integrated impact assessment of the London Plan, 2017, pp. 85 – 86, èmfasi afegit)

“los estudios sobre el uso del tiempo de hombres y mujeres, donde ellas empeñan mayor dedicación a las labores domésticas, revelan un uso diferenciado de la ciudad”

(Informe de impacto de género de la modificación del PGOU ARENA Valencia, 2019, p.18, èmfasi afegit)

“The scale of London’s health inequalities is great, and the need to reduce them is urgent. Healthy life expectancy is lower in more deprived areas, and the differences between parts of London is stark – more than 15 years for men and almost 19 years for women. London’s ongoing growth provides an opportunity to reduce these inequalities, and delivering good growth will involve prioritising health in all London’s planning decisions”

(The Draft London Plan: Planning London’s Future, 2017, p. 8)

Com es discutirà a les conclusions, la incorporació d'aquestes dades desagregades està ocasionalment obligada legalment; p.ex., és el cas valencià.¹⁹

¹⁹ Tal com estableix la LOTUPV, “El «urbanismo para las personas» obliga a incluir en la memoria de los planes, programas y proyectos urbanísticos, un apartado con una caracterización cuantitativa (mediante técnicas de estudio demográficas y sociológicas, como pirámides de población, segregación por género, por

Per últim, i tal com s'avançava en l'apartat sobre perspectiva interseccional, **l'avaluació d'impacte ha resultat, en els plans analitzats, una eina fonamental per a identificar i distingir la situació específica de les dones en relació als models urbans plantejats**. Sovint es tracta de preguntes sobre fins a quin punt les mesures urbanístiques adoptades afavoreixen -o no ho fan- la disminució de la desigualtat entre homes i dones. De totes formes, la forma concreta en que aquestes preguntes es duen a terme és significativament diferents segons plans.

Així, p.ex., en el cas del PGOU Bilbao es tracta de les preguntes següents:

“¿Se prevé que la presencia de mujeres y hombres en los beneficios o resultados derivados de la futura norma o acto administrativo contribuya a la disminución de las desigualdades en el sector? (...)

¿Se prevé que la futura norma o acto administrativo produzca la eliminación o, al menos, una disminución de las desigualdades en cuanto al acceso a recursos [como el acceso a viviendas de protección oficial]? (...)

¿En cuanto a la toma de decisiones, la futura norma o acto administrativo prevé una representación equilibrada de mujeres y hombres o, al menos, una representación similar al de su presencia en el ámbito? [P.ej., la paridad en el Pleno del Ayuntamiento de Bilbao, la participación del Consejo de Mujeres]

¿Se prevé que los objetivos y las medidas planteadas en la futura norma o acto administrativo contribuyan a la superación o modificación de las normas sociales o valores de lo que se atribuye a las mujeres o a los hombres?

¿Se garantiza el cumplimiento de las normas y otros instrumentos jurídicos dirigidos a evitar la discriminación y promover la igualdad y se prevé una mejora de las mismas? [P.ej., Ley para la igualdad de mujeres y hombres, de 18 de febrero de 2005 (Ley 4/2005), Ley para la igualdad efectiva de mujeres y hombres, de 22 de marzo de 2007 (Ley 3/2007)]”

(*Evaluación del impacto de género – PGOU Bilbao, 2019, pp. 13 – 15*)

En el cas del pla de València, el *Plan especial Cases de Bàrcena* fa una bateria de preguntes estructurades en cinc taules (relatives al model d'ocupació, la xarxa d'espais públics comuns, els espais de relació, els equipaments i comerços, i connectors viaris), que s'adjunten a continuació:

edad, etc) y una caracterización cualitativa, a fin de identificar las necesidades y aspiraciones de la población afectada, estructurada por variables como edad, sexo y diversidad funcional” (Rando Burgos, 2019, p. 68).

També, la Llei 9/2003, de 2 d'abril, de la Generalitat valenciana, per la Igualtat entre Dones i Homes (modificada al 31 de desembre de 2016) estableix l'obligació de realitzar un informe d'avaluació de l'impacte de gènere de qualsevol pla.

TABLA 1: MODELO DE OCUPACIÓN	SI	NO	No es objeto del plan	OBSERVACIONES
Se facilita ciudades compactas con un tejido denso definido (3.1.)			☒	Las determinaciones del plan se concretan en el ámbito del suelo urbano vigente (ordenación pormenorizada)
Se limita el crecimiento disperso (3.1.)			☒	
Se propicia la combinación de usos (4.1.)	☒			Se propicia la combinación de usos pormenorizados
Se evita zonificaciones con usos exclusivos (4.1.)	☒			
Se evita la disposición concentrada de viviendas de un mismo perfil familiar y económico (4.1.)	☒			Se establecen reservas de vivienda protegida y vivienda social
Se fomenta la distribución equitativa de los equipamientos y servicios (4.1.)	☒			Se fomenta la distribución equitativa de los equipamientos y servicios de proximidad (ordenación pormenorizada)
Se contempla la presencia de diferentes formas de desplazamiento y transporte (4.3.)	☒			Propuesta de movilidad, sujeta a la conformidad de los servicios responsables
Se favorece el transporte público, la movilidad a pie y en bicicleta, sin reducir el espacio de peatones (9.1)	☒			Propuesta de movilidad, sujeta a la conformidad de los servicios responsables.

TABLA 2: RED DE ESPACIOS COMUNES	SI	NO	No es objeto del plan	OBSERVACIONES
Se incluye plano de ordenación, con delimitación la red de espacios comunes en el ámbito y sus elementos de conexión entre los espacios que la constituyen (2.3)				
El ámbito de planificación es el barrio o una unidad morfológica y poblacional de características particulares (2.2)				
Se permite el acceso a cada espacio desde una distancia máxima de diez minutos caminando sin dificultad desde cualquier punto del barrio (3.2)				
Se disponen espacios de estar y de relación vinculados a la red de peatones cada 300 metros (3.2)				
Se contempla la ubicación de espacios para las actividades comunes. (4.3.)				
Es continua (5.3)				
Está jerarquizada (5.3)				La configuración lineal del ámbito, limita la jerarquización
Se crean hitos que facilitan la identificación y lectura del espacio, la orientación y la apropiación de cada espacio. (5.3)			X	
Se evita la monotonía y la uniformidad de los espacios públicos para mejorar la diferenciación visual de los mismos. (5.3)				
Se facilita la visibilidad de los espacios públicos desde los edificios limítrofes. (5.3)				
Está constituida por jardines (2.1)				
Está constituida por plazas (2.1)				
Está constituida por espacios libres vinculados a la red de peatones (2.1)				
Está constituida por equipamientos de uso diario (2.1)				
Está constituida por comercios y servicios cotidianos (2.1)				
Está constituida por paradas de transporte público (2.1)				
Está constituida por viales de conexión (2.1)				
Está constituida por espacios para la gestión de residuos y su reciclaje (2.1)				
Está constituida por espacios para los animales de compañía (2.1)				
Está constituida por otro elemento de uso cotidiano que necesiten ser diseñados de forma inclusiva (especificar) (2.1)				No se localizan

TABLA 4: EQUIPAMIENTOS Y COMERCIO	SI	NO	No es objeto del plan	OBSERVACIONES
Se localizan favoreciendo la proximidad entre las actividades diarias (3.1.)				
Se procuran los usos dotacionales, de equipamientos y servicios en las proximidades de las estaciones de transporte público, especialmente en las estaciones intermodales. (4.4.)				
Se incorpora el criterio de seguridad en la localización y el diseño de los edificios públicos. (5.7.)				Es objeto del plan, la localización de los edificios públicos, no su diseño
Se establecen reservas de suelo para la edificación de equipamientos y centros destinados a la atención de las personas que necesiten espacios especializados. (7)				
Los servicios, equipamientos y comercios ubicados en plantas bajas que abran al espacio público no reducen el espacio de peatones en más del 50 % de la anchura destinada en el vial de peatones ni del 30 % de la superficie del espacio público de uso de peatones. En superficies menores se asegura como mínimo el doble paso de peatones con equipaje, silla de ruedas o semejante. (6.3.)			X	

TABLA 5: CONECTORES VIARIOS	SI	NO	No es objeto del plan	OBSERVACIONES
Se facilita las conexiones con los espacios y equipamientos adyacentes al casco urbano, localizados en la periferia (3.1.)				Los espacios y equipamientos que se proponen, se localizan en el casco urbano
Se fomentan los recorridos a pie y se fortalece la red de peatones,				Propuesta de movilidad, sujeta a la conformidad de los servicios responsables.
La red de peatones es accesible, dispone de bancos para el descanso, la iluminación y visibilidad es la necesaria y no aparecen barreras físicas que condicionen la seguridad (5.1.)			X	
Se fomenta la autonomía de movilidad de la infancia (camino escolares) (5.1.)				La dotación escolar se localiza en la alternativa 2. Propuesta de movilidad, sujeta a la conformidad de los servicios responsables.
Se eliminan los puntos conflictivos entre los itinerarios de peatones y los viales de vehículos y de bicicletas. (5.2.)				Propuesta de movilidad, sujeta a la conformidad de los servicios responsables.
Los carriles de bicicletas están físicamente separados de los peatones y del tráfico de vehículos a motor. (5.2.)				Propuesta de movilidad, sujeta a la conformidad de los servicios responsables.
Los itinerarios de peatones son seguros frente a cualquier tipo de incidencia (se evitan los espacios escondidos donde se puedan favorecer las agresiones) (5.7.)				Propuesta de movilidad, sujeta a la conformidad de los servicios responsables.
La red de los espacios comunes llega a todas las zonas residenciales, y a los espacios adyacentes en el entorno del casco urbano, a las zonas de grandes actividades y a los grandes equipamientos, mediante el transporte público (5.7.)			X	
Se identifican los sitios inseguros (5.8.)				En los procesos de participación ciudadana
Como mínimo, el 75 % de la superficie viaria que conforma la red de espacios para la vida cotidiana son viales de peatones (6.2.)				Propuesta de movilidad, sujeta a la conformidad de los servicios responsables.
El 60 % de la totalidad (de la superficie) de viales del barrio o de la unidad de referencia, son peatonales (6.2.)				Propuesta de movilidad, sujeta a la conformidad de los servicios responsables.
Se favorece el transporte público, la movilidad a pie y en bicicleta, sin reducir el espacio de peatones destinado a las actividades de relación, estar, reunión y recreo. (9.1)				Propuesta de movilidad, sujeta a la conformidad de los servicios responsables.
Se fomenta el transporte público para garantizar la seguridad en los itinerarios nocturnos (9.3.)			X	
Los itinerarios son seguros, con iluminación adecuada y ausencia de barreras físicas y visuales para garantizar la seguridad en los itinerarios nocturnos (9.3.)			X	
Las paradas de transporte público son seguras, accesibles y visibles desde su entorno (5.5.)			X	

Font: Plan especial Cases de Bàrcena (2019, pp. 109 – 111).

3.4. Propostes

Per concloure aquest capítol de resultats, en aquest apartat es descriuen, de forma més concreta, les propostes que han emergit a partir de l'anàlisi dels diferents plans, estructurades a partir dels diferents temes: seguretat i convivència urbana, mobilitat i transport, model de ciutat i habitatge, model productiu i mixtura funcional i, per últim, vida quotidiana i tasques de cura.

Seguretat i convivència urbana

Els plans analitzats **conceben la seguretat de forma global, incloent-hi també la seva dimensió subjectiva o percebuda**. De fet, tal com s'ha assenyalat en els apartats anteriors, la (in)seguretat és un dels elements en que s'observa més clarament la forma diferenciada de viure la ciutat entre dones i homes. En aquest sentit, els plans també identifiquen els col·lectius més (objectivament i subjectivament) vulnerables i insegurs -entre els quals, les dones. P.ex., els plans de Bilbao o Londres ho posen de relleu:

“La determinación de las propuestas urbanísticas mediante la inclusión de la perspectiva de género (mujer y grupos o colectivos singulares y/o vulnerables en atención a su edad, raza...) (...) [permitirá la] generación de una ciudad y unos barrios seguros que prevengan situaciones peligrosas para mujeres, niños, etc.”

(Memoria justificativa de la ordenación urbanística y de su ejecución - PGOU Bilbao, 2017, p. 30)

“La percepción en lo referente a la varia de mujeres a hombres. Así, el 55% y el 74% de, respectivamente, mujeres y hombres manifiestan andar con tranquilidad en la calle”

(Evaluación del impacto de género – PGOU Bilbao, 2019, p. 5).

“Redefining the priorities of the Met[ropolitan] Police to bring policing closer to communities; to protect young people, particularly from the dangers of knife crime; to confront violence against women and girls; to combat hate crime, extremism and terrorism”

(Integrated impact assessment of the London Plan, 2017, p. 12)

La major percepció d'inseguretat en dones també es dona en el context de l'AMB, tal com ha constatat l'IERMB reiteradament.²⁰

La percepció d'inseguretat urbana (major en dones que en homes) condiciona negativament les oportunitats de viure a la ciutat.

“El uso del espacio urbano por parte de las mujeres está limitado y/o condicionado por razones de seguridad / inseguridad y, en concreto, de riesgo de ataques sexuales y otras formas de violencia, condicionando u obstaculizando el pleno desarrollo de la persona y su derecho de uso de bienes y servicios urbanos”

(Evaluación del impacto de género – PGOU Bilbao, 2019, p. 15)

“Fear of crime can be a barrier to walking or using public transport. A recent TfL survey (2014) indicates that 31 per cent of Londoners are put off using transport because of concerns about anti-social behaviour. BAME groups [ethnic minorities] and women are most likely to say that their frequency of travel is affected ‘a lot’ because of concerns over anti-social behaviour. Fear of anti-social behaviour can be stressful and can limit people’s access to activities and contribute to social isolation”

(*Integrated impact assessment of the London Plan*, 2017, p. 42)

En termes de planificació urbana amb perspectiva de gènere, doncs, és necessari planificar i dissenyar ciutats segures, amb especial èmfasi en espai públic, transport i habitatges. Alguns dels elements que han emergit reiteradament al llarg de l'anàlisi dels plans són els següents:

- Valorar el problema de percepció d'inseguretat en l'espai públic i conscienciar el conjunt de la ciutadania. Això inclou quantificar adequadament i difondre de forma responsable les dades de violència masclista a l'àmbit territorial del pla.
- Conèixer els punts d'inseguretat (punts negres) de les dones i la ciutadania.
- Il·luminar adequadament, especialment els llocs insegurs: carrers secundaris, passos subterranis, cantonades, racons, i zones despoblades.

²⁰ Així, l'*Enquesta de Relacions Veïnals i Convivència* (ECAMB), de Convivència i Seguretat Urbana de l'IERMB, té dades relatives tant a la convivència als edificis com als barris; posa de relleu que el factor clau de rebre discriminació és el fet de ser dona. De forma similar, també de Convivència i Seguretat, l'*Anàlisi del risc viari en la mobilitat a Barcelona des d'una perspectiva de gènere*, permet identificar llocs percebuts com a perillosos, vandalitzats o en desús. Per últim, l'*Enquesta de Victimització de l'Àrea Metropolitana de Barcelona*, de 2020, identifica que en conjunt les dones són més victimitzades que els homes (19,9% i 17,6%, respectivament) i que aquesta diferència és especialment acusada al transport públic, on les dones són més victimitzades al transport públic que els homes (60,2% i 39,8% respectivament).

- Senyalitzar (elements d'orientació, indicacions, etc.) de forma clara, uniforme, precisa i visible.
- Proporcionar vigilància de caràcter informal i formal.
- Reduir espais potencialment insegurs: racons, carrerons sense sortida, escales, túnels, murs i tanques, solars i locals buits, aparcaments i pàrquings, mitjaneres, espais semiprivats (portals, escales, ascensors, etc.) -entre d'altres.
- Ampliar la visibilitat (p.ex., miralls als carrers, materials transparents, habitatges amb vistes a l'exterior) i reduir-ne els obstacles (elements opacs de més d'1,6 metres, habitatges amb vistes només a l'interior). L'objectiu és doble: veure i ser vista.
- Augmentar la seguretat dels camins (p.ex., a través de la barreja d'usos) i oferir camins alternatius.

Les cites a continuació exemplifiquen les característiques d'una ciutat segura des d'una perspectiva d'urbanisme feminista (les cites corresponen a Bilbao, València i Castelló):

“-Elementos y/o realidades que producen seguridad: La iluminación adecuada. El mantenimiento adecuado de los espacios, del mobiliario urbano... El diseño de espacios visibles, sin esquinas ni recovecos. Las calles vivas y transitadas con comercio, etc. –

Recomendaciones generales: Saber donde se está y adonde se va requiere la existencia de una señalización clara, precisa, uniforme y visible de los espacios.

Ver y ser visto requiere: Visibilidad e iluminación, incluida una distribución estratégica de la luz, así como su mantenimiento adecuado y constante. En los supuestos en los que los escondites o espacios asimilables no puedan ser evitados (aparcamientos, soportales...): se de acceso limitado; disponer de vigilancia al tiempo que de un amplio campo de visión (espejos, materiales transparentes...). Disposición de un campo de visión amplio, evitando: entradas escondidas entre dos muros; cerramientos opacos; esquinas abruptas (ángulos de 90° o menos en pasos subterráneos o en el Metro; desplazamientos previsibles y/o sin vías alternativas (puentes, escaleras, túneles, ascensores...). Asegurar la permeabilidad visual de los lugares con más riesgo (escaleras, ascensores, vestíbulos, pasillos...) mediante espejos, etc. Que permitan ver el conjunto del recorrido antes de iniciarlo.

Oír y ser oída requiere incentivar la afluencia y concurrencia de personas en el espacio público (calles...) y, para ello, la mezcla de usos en, él procedando su extensión a la mayor franja horaria posible.

Poder escaparse y/o pedir y obtener socorro requiere la existencia de vigilancia formal y el acceso a ayudas (bien de forma directa, mediante guardias, etc., bien indirecta mediante la existencia de teléfonos de socorro, comercios y servicios abiertos...)

Vivir en un entorno acogedor y limpio requiere asegurar el mantenimiento, prevenir el vandalismo”

(Evaluación del impacto de género – PGOU Bilbao, 2019, p. 7)

“Algunas de las conclusiones resultantes del Mapa [de la Ciudad Prohibida de los Distritos de Bilbao (2010 – 2011)] son las siguientes: -Elementos y/o realidades que producen inseguridad: Falta y/o inexistencia de iluminación adecuada y al servicio de las personas (y no de vehículos...). El diseño de los espacios generando recovecos, escondites, esquinas, etc. El mantenimiento inadecuado de los espacios, del mobiliario urbano, de la vegetación y el arbolado... Los entornos afectados por obras tanto del espacio urbano público como de las edificaciones en la medida en que generan esquinas, escondites, espacios invisibles... Los entornos poco transitados (parques o zonas ajardinadas inhóspitos y/o desangelados; las calles sin comercio, sin escaparates... en las que no hay más que viviendas o entradas a garajes, paradas de autobús, etc. La presencia de, en particular hombres jóvenes inmigrantes, especialmente en mujeres mayores. -Elementos y/o realidades que producen seguridad:” *(Evaluación del impacto de género – PGOU Bilbao, 2019, p. 5)*. “La eficacia y operatividad de ese Mapa está asociada a su continuado y permanente mantenimiento y actualización como medida necesaria para fiscalizar la evolución de la ciudad en lo referente a la situación y existencia de puntos “negros” o inseguros. Se plantea la realización de dicha actualización cada tres años”

(Evaluación del impacto de género – PGOU Bilbao, 2019, p. 20)

“-El diseño de espacios visibles, regulares, sin recovecos, con diversidad de accesos y salidas, etc. -La configuración formal de los edificios que circundan el espacio público de manera que facilite la vigilancia natural desde ellos. -El tratamiento y la urbanización del espacio público (iluminación, arbolado, mobiliario urbano, señalización, limpieza y mantenimiento, etc.) en condiciones que incentiven su seguridad (...) Las propuestas anteriores se complementan con las adecuadas para garantizar la implantación de los portales y accesos a las edificaciones y parcelas residenciales en condiciones que, con carácter preventivo, impidan la creación de nuevos puntos críticos favorecedores de agresiones sexistas, logrando así una ciudad habitable, inclusiva y segura en cuanto que garantiza imprescindible para su uso y disfrute por parte de mujeres y hombres en las debidas condiciones de tranquilidad y libertad”

(Memoria justificativa de la ordenación urbanística y de su ejecución - PGOU Bilbao, 2017, pp. 64 - 65)

“Con el proyecto de un gran edificio multifuncional se dinamiza la aparición de nuevos comercios pequeños en sus alrededores y se fomenta el uso social del espacio público, asegurando la concurrencia de personas en una amplia franja horaria que evita las zonas sin actividad que generan inseguridad”

(Informe de impacto de género de la modificación del PGOU ARENA Valencia, 2019, p. 32)

“Se prevé que los efectos de la ejecución del Plan en materia de igualdad sean positivos. (...) Corregir puntos de inseguridad en el espacio público y variar el reparto del mismo en favor de las actividades de estancia, relación y trabajo reproductivo debe favorecer en mayor medida a las personas que principalmente lo usan, independientemente de su sexo, edad o condición personal”

(Plan especial Cases de Bàrcena, 2019, p. 108)

“Promover la mezcla de usos para garantizar la presencia continuada de personas en las calles.

Garantizar la visibilidad en la vía pública y procurar recorridos alternativos.

Incentivar la legibilidad y orientación urbana.”

(Informe de evaluación de impacto de género del PGE – Castelló de la Plana, 2020, p. 46)

“Donar visibilitat al problema de percepció d'inseguretat en l'espai públic i conscienciar la ciutadania dels efectes d'aquest problema.

Garantir la percepció de seguretat en els espais urbans per mitjà d'una adequada il·luminació, la màxima visibilitat en tot moment i una clara senyalització per a orientar-se sense dificultat.

Buscar l'apropiació i identificació de l'espai urbà per part de la ciutadania, per mitjà d'una clara senyalització que permeti orientar-se sense dificultats, de manera que “places, carrers i parcs no siguin espais de ningú, sinó de totes i tots” (Manual de anàlisi urbano, País Basc).

Donar autonomia i llibertat de moviment a les dones perquè usen la ciutat i la gaudisquen en igualtat de condicions respecte dels homes.

Incentivar els municipis perquè treballen en les seues ciutats a fi d'identificar llocs en què les dones se senten insegures i implementen mesures per a millorar-los

Il·luminació adequada i suficient en carrers secundaris, passos subterranis i zones despoblades. Distribució estratègica de lluminàries amb intensitat i manteniment suficient i sostenible.

Tanca de solars.

Disminució de racons, carrerons sense eixida, escales, túnels, per assegurar sempre una bona visibilitat. Ampliar camps de visió, per exemple, a través d'espills, incloure eixides o camins alternatius o fer coincidir en alguns punts part del transport rodat amb vies de vianants.

Reducció de les tipologies d'habitatges adossats amb jardins tancats o habitatges col·lectius amb la primera planta alta enjardinada i tancada, que miren només a l'interior i creen zones urbanes cegues i sordes. “La presència

de gent en finestres i balcons confereix la seguretat de ser vist i sentit a qui es troba en l'espai públic" (*Seminario de Urbanismo Inclusivo, Las calles tienen género*. País Basc).

Eliminació d'elements opacs d'alçària de més de 1,60 m que reduïsquen la visibilitat en espais públics pel seu efecte barrera, com parades d'autobusos, arbustos en parcs o tanques publicitàries. Utilitzar sempre materials transparents.

Reducció de les zones sense activitat (zonificació). Amb la barreja d'usos s'assegura la concurrència de persones en qualsevol franja horària. Per exemple, dinamitzant el petit comerç en les zones residencials i fomentant l'ús social de l'espai públic, com els parcs.

Extremar l'atenció en crear i dissenyar els espais semiprivats com ara portals, escales, ascensors o espais entre edificis, perquè la majoria de les agressions solen registrar-se en aquests espais. Algunes ordenances, com les de l'Ajuntament d'Urretxu, estableixen l'obligatorietat de dissenyar portals, entrades a l'ascensor i principis de l'escala amb un tancament diàfan i visibles des del carrer. També s'hauria de tenir en compte en les actuacions de rehabilitació dels elements comuns, no solament en el disseny d'obra nova.

Senyalització amb elements d'orientació visibles, indicacions clares i precises per a l'apropiació de llocs amplis i espais uniformes.

Atenció especial de la sensació de seguretat en els mitjans de transport públics, aparcaments subterranis per a facilitar la seua autonomia i els desplaçaments segurs.

Identificació d'aquells llocs que són percebuts per les dones com no segurs (punts negres), a través de recorreguts i gràfics del municipi."

(Generalitat Valenciana, 2017, pp. 7–8)

Mobilitat i transport

Com s'ha assenyalat, el gènere és una variable clau que condiciona les característiques de mobilitat de les persones. De fet, les **diferències en la mobilitat segons gènere** (p.ex., segons motiu de transport) és clarament diferent entre homes i dones tal com, p.ex., reconeix el pla de València:

“En el estudio elaborado por la Regidoria de Benestar Social i Integració sobre “La movilidad urbana de mujeres y hombres en la ciudad de Valencia” se evidencia una diferencia notable al analizar la motivación de los desplazamientos en la ciudad en función del género. De este modo, siendo la motivación laboral la principal de todos ellos, en el caso de los hombres representa un 44,21% frente al de las mujeres, que se mantiene por debajo, con un 27,72%”

(Informe de impacto de género de la modificación del PGOU ARENA Valencia, 2019, p.18)

En el cas de l'AMB, les dones també tenen una pauta de mobilitat específica (de caràcter sovint més intramunicipal i, també, generalment més dependent del transport públic).²¹

Però no es tracta només de models de mobilitat diferents segons gènere, sinó - especialment- desiguals, ja que **les dones (així com d'altres col·lectius) s'enfronten a dificultats afegides a l'hora de moure's per la ciutat, especialment el transport públic col·lectiu**. Així ho quantifica, p.ex., el pla de Londres:

“groups of people who typically face increased barriers to public transport use include: Black, Asian and minority ethnic people (BAME) (40 per cent of Londoners); and Women (51 per cent of Londoners)”

(Integrated impact assessment of the London Plan, 2017, p. 73)

²¹ Segons l'*Enquesta de Mobilitat en dia Feiner* (EMEF) de 2020, les dones duen a terme molts menys viatges interurbans que els homes (especialment en la primera i segona corona metropolitanes). També, l'EMEF posa de relleu que el transport públic és més habitual en joves menors de 30 anys i en dones; la mobilitat activa és majoritària en persones de més de 65 anys; i el vehicle privat particularment freqüent en homes de 30 a 64 anys. Per últim, l'EMEF identifica que els homes d'entre 30 i 64 anys que es desplacen per motius ocupacionals són els principals usuaris tipus de la bicicleta, el cotxe conductor i la moto. I, d'altra banda, les dones són el perfil majoritari dels mitjans de transport públic, com l'autobús, els modes ferroviaris -Tramvia, Rodalies Catalunya, FGC (per motius ocupacionals), els desplaçaments a peu i del cotxe acompanyant (per motius personals).

És per això que, a partir de les propostes analitzades als diferents plans és possible identificar els elements que en gran mesura constitueixen les directrius per a la mobilitat i el transport des d'una perspectiva de gènere i feminista:

- Augmentar l'accessibilitat del transport públic, en termes econòmics (preus assequibles per a tothom), distribució territorial (que tots els barris tinguin connexió amb el transport públic) i horaris (incrementant les franges de nit).
- Incrementar la seguretat de la mobilitat del transport públic segura, especialment en llocs o horaris habitualment més insegurs.
- Prioritzar els espais per vianants, ciclistes, etc., en detriment del vehicle motoritzat. Al fer-ho, pacificar els carrers i l'espai públic.
- Dissenyar i planificar carrers i l'espai públic de tal manera que permeti el trànsit sense dificultats en situacions diverses (p.ex., carros de compra, cotxets, etc.).
- Afavorir la difusió de camins escolars

Les cites a continuació (extretes dels plans de Castelló i de Bilbao) descriuen més extensament els elements llistats anteriorment:

“Implementación de criterios de integración social, participación ciudadana y medidas de género en el desarrollo y urbanización de la ciudad, garantizando la accesibilidad al espacio público, con la implementación de recorridos peatonales y ciclistas, favoreciendo los espacios para el peatón, el arbolado, el mobiliario urbano adaptado e inclusivo y la creación de caminos escolares”

(Plan General Estructural: Castelló de la Plana, 2020, p. 18)

“Potenciar la conexión entre los barrios que tengan equipamientos con visión de género, reajustando el modelo lineal de transporte público actual por otro en estrella o circular.

Habilitar autobuses nocturnos.

Adecuar el transporte público a los condicionantes de las distintas zonas.

Impulsar la llegada del Metro a los barrios altos. (...)

Pacificar las calles y rutas de manera que puedan convivir peatones y vehículos.

Eliminar bordillos, bolardos, etc., promoviendo sendas amables.

Garantizar la seguridad de los parkings.

Iluminar adecuadamente los distintos espacios”

(Evaluación del impacto de género – PGOU Bilbao, 2019, p. 8)

“Reordenar el espacio público en favor de la accesibilidad de peatones y ciclistas, con medidas positivas. Esta cuestión afecta especialmente a las mujeres que son quienes, tradicionalmente, se hacen cargo de las tareas de cuidado, haciendo frente a los obstáculos y dificultades presentes en el medio urbano”

(Informe de impacto de género de la modificación del PGOU ARENA Valencia, 2019, p. 32)

“Se prevé que los efectos de la ejecución del Plan en materia de igualdad sean positivos. (...) Se pretende favorecer a los habitantes del barrio frente a la ocupación del espacio por vehículos privados. Se trata de rescatar el espacio público del núcleo urbano para el vecindario (...) Al modificar el reparto de los espacios en favor del destinado a actividades cotidianas de estancia, relación y trayectos de cercanía se están modificando los parámetros usuales de funcionamiento por los que actualmente se destina al trabajo productivo y los desplazamientos en vehículo privado la mayor parte del espacio público”

(Plan especial Cases de Bàrcena, 2019, p. 108).

“[Implementación de criterios de medidas de género] en el desarrollo y urbanización de la ciudad (...) con la implementación de recorridos peatonales y ciclistas, favoreciendo los espacios para el peatón”

(Plan General Estructural: Castelló de la Plana, 2020, p. 18)

Model de ciutat: compacta, propera i multifuncional

Històricament, els models de ciutat especialitzada i segregada (que s'estructura al voltant de zones de feina i zones quotidianes) obliguen a llargs desplaçaments i dificulten la realització de les tasques reproductives i de cures, així com la conciliació familiar. És per això que, **des d'una perspectiva d'urbanisme feminista es valora especialment un model de ciutat compacta, propera i multifuncional**, tal com descriu el pla de Londres:

“A gender-inclusive planning prioritises a model of a ‘compact city’, where people do not have to travel long distances to fulfil their different economic and social roles, where the activities of everyday life are valued, and urban configuration promotes sustainable mobility (short walking distances or accessible public transportation) and social relations. Integrating gender concerns into urban planning calls into question the model of a functionalist city designed from maps, which segregates uses and areas, for example separating residential areas from commercial areas, and within these, workplaces from shops and markets”

(Ortiz Escalante & Gutiérrez Valdivia, 2015, p. 116)

Com en tants d'altres temes, la presència d'un model de ciutat basat en l'urbanisme amb perspectiva de gènere en els plans de València i Castelló de la Plana es relaciona, també, amb el fet que la legislació del País Valencià reforça aquesta vessant.²² També apareixen referències al model de ciutat a la guia de l'administració de la Generalitat Valenciana:

“la incompatibilitat i llunyania de la localització entre l'habitatge, l'ocupació i les activitats quotidianes urbanes té com a conseqüència un important consum dels recursos de temps i diners, cosa que dificulta les tasques reproductives i d'atenció social ... [que] continuen realitzant majoritàriament les dones. Per tant, són elles les que pateixen en major grau aquesta problemàtica del model de ciutat, la qual cosa suposa un dels principals obstacles perquè les dones assolisquen la seua autonomia i gaudisquen del seu dret a la ciutat en igualtat de condicions”

²² “Uno de los aspectos a los que se presta mayor atención [a la LOTUPV] es a la denominada «red de espacios comunes», con la que se señala la forma en que se define y conecta la red de espacios comunes que dan apoyo a las actividades diarias, «atendiendo especialmente a los desplazamientos de la vida reproductiva y de cuidados», constituida, entre otras, por espacios de relación (refiriéndose por tales a los jardines, plazas o calles); los equipamientos de uso diario destinados a la educación de las niñas y niños (las escuelas infantiles, centros para el cuidado o recreo de personas mayores, centros de salud, equipamientos deportivos...); los comercios y servicios cotidianos de productos básicos para la alimentación y el cuidado del hogar y del núcleo familiar; las paradas de transporte público; los viales que los comunican y conectan directamente; o, espacios para la gestión de residuos y reciclaje, mobiliario urbano, espacios para los animales de compañía, etc. Además de definir las cuestiones que integran la red de espacios comunes, fija el ámbito al que ha de atender la planificación para los mismos, el barrio o unidad morfológica y poblacional de características particulares, ámbitos que deben delimitarse en el plano de ordenación del plan de desarrollo urbanístico. La red de espacios comunes y los espacios públicos que conecta forman parte de la ordenación estructural de la red viaria” (Rando Burgos, 2019, p. 68).

(Generalitat Valenciana, 2017, p. 7).

En resum, els elements que defineixen un model de ciutat compacta, desitjable des de l'urbanisme amb perspectiva de gènere, i que han emergit al llarg de l'anàlisi dels plans identificats són els següents:

- Promoure la ciutat compacta, densa i multifuncional, i així evitar la ciutat dispersa, segregada i especialitzada funcionalment.
- Combinar espais i funcions (habitatge, productiu, oci, comunitari) al llarg del territori. Al fer-ho, aconseguir ciutats policèntriques.
- Potenciar la infraestructura verda.
- Distribuir els equipaments i els serveis (educatius, sanitaris, assistencials, oci, etc., per gent gran, joves, dones) de forma homogènia territorialment per tota la ciutat.
- Potenciar la proximitat entre els nuclis residencials, espais productius, i equipaments i serveis, de tal manera que tots els espais de la xarxa comuna siguin accessible des de qualsevol espai des d'una distància màxima de (aproximadament) deu minuts o 300 metres.
- Equipar i habilitar l'espai públic: amb facilitats com serveis higiènics, bancs per descansar o fonts d'aigua potable; espais per vianants amples i segurs; espais per guardar elements relacionats amb tasques de cura (cotxets per nens, carros de la compra, bicicletes, cadires de rodes, etc.) o per la vida comunitària (espais de reunió, jocs, etc.).
- Planificar, dissenyar i construir un espai públic i un parc d'habitatges tenint en compte les necessitats específiques de les dones i les tasques de cura.
- Crear habitatge de diferents modalitats (social, potenciar cohabitació), accessible per a dones, particularment en algunes situacions (violència masclista, cuidadores).

A continuació es mostren cites del pla de Castelló que aprofundeixen en aquest sentit:

“Establecer compatibilidad y mezcla de usos procurando que la ciudad se mantenga relativamente activa todo el año.

Distribuir los servicios administrativos y sociales por todo el ámbito de planificación.

Promocionar los usos que facilitan el cuidado.

Definir las zonas de vivienda distribuidas en todo el ámbito de actuación teniendo en cuenta los requisitos dotacionales inmediatos necesarios.

Dotar de equipamiento vinculado al cuidado en todas las zonas de Castellón.
(...)

El mobiliario urbano, su diseño y ubicación atenderá a las características de los distintos grupos de usuarios y personas con movilidad reducida, persiguiendo una finalidad inclusiva que garantice la implementación de las medidas de género (...)

La intención es promocionar e incentivar actuaciones que faciliten el día a día de mujeres, hombres y colectivos desfavorecidos procurando condiciones de proximidad entre los lugares de trabajo y la vivienda de cualquier colectivo, así como entre éstos y los equipamientos dedicados al cuidado y/o educativos - guarderías, escuelas de verano, centros especiales, centros de día, etc.”

(*Informe de evaluación de impacto de género del PGE – Castelló de la Plana*, 2020, pp. 46, 54, 75)

“[Implementación de criterios de medidas de género] en el desarrollo y urbanización de la ciudad, garantizando la accesibilidad al espacio público (...) [favoreciendo] el arbolado, el mobiliario urbano adaptado e inclusivo y la creación de caminos escolares”

(*Plan General Estructural: Castelló de la Plana*, 2020, p. 18)

Aquesta llista es descriu de forma més àmplia al següent extracte del *Set per a introduir la perspectiva de gènere en el procés urbà*, on es descriuen els objectius de l'urbanisme feminista en relació a la mobilitat i la ciutat compacta:

“Planificar els espais públics, equipaments i habitatges des de la perspectiva de gènere i en funció dels rols de gènere, de manera que siga possible compatibilitzar les tasques quotidianes d'atenció i el treball remunerat en temps mínims, en les franges horàries requerides, en condicions de comoditat i seguretat, i amb costos econòmics assumibles.

Densificació i reutilització de sòls urbans infrautilitzats o degradats i edificació de solars buits.

Foment de l'urbanisme de proximitat, per evitar desenvolupaments urbanístics monofuncionals d'activitat a l'estil de “parc temàtic”, “ciutat de la justícia” o “zona residencial”.

Accés de les dones als serveis públics, amb millora de qualitat, distàncies, horaris, costos...

Creació de xicotets equipaments d'atenció, assistencials, escolars, sanitaris, educatius, esportius i culturals, en tots els barris, amb distàncies als habitatges accessibles a peu.

Establiment d'una xarxa d'espais públics d'escala més xicoteta i pròxima”

(Generalitat Valenciana, 2017, pp. 7–8)

Un element clau del model de ciutat és l'habitatge. En aquest sentit, les diferències (en capacitat econòmica, corresponsabilitat en tasques de cura, seguretat, etc.) entre dones i homes fan necessària una política d'habitatge diferenciada per abordar les necessitats d'uns i altres. Això és especialment acusat en dones cuidadores, o dones víctimes de violència masclista. Entre els elements recurrentment considerats

- Planificar, dissenyar i construir els habitatges tenint en compte les necessitats específiques de les dones i les tasques de cura: preveient d'espais de cura (cotxets de bebès, carros de compra, cadires de roda, bicicletes, etc.).
- Assegurar l'accés i la seguretat a l'accés als habitatges: visibilitat, senyalització, etc.
- Impulsar formes d'habitatge que tinguin en compte diversos models familiars (i no només la família tradicional) i de propietat: habitatge comunitari, etc.
- Prioritzar l'accés als habitatges socials als col·lectius vulnerables (p.ex., persones sense llar, gent gran, etc.), també a les dones i molt especialment dones amb tasques de cura, en situació de violència masclista, i altres.

Els fragments a continuació descriuen amb major detall els anteriors elements:

“Priorizar el acceso de las mujeres a la vivienda y, en particular, de las mujeres cuidadoras.

Garantizar la accesibilidad a las viviendas y a su entorno (portales, aceras...).

Analizar la posibilidad de destinar los bajos a viviendas

Diseñar las nuevas viviendas desde la perspectiva de género, con claves de seguridad, accesibilidad, etc., mediante, por ejemplo, la previsión de espacios para la guarda de carros de bebés, bicicletas...

Posibilitar la existencia de alojamientos ocupacionales.

Impulsar las viviendas comunitarias “cohousing”.

Favorecer la convivencia de vivienda y actividades económicas en un mismo espacio.

Diseñar las viviendas con las debidas condiciones de seguridad, con acceso visible a los portales”

(Evaluación del impacto de género – PGOU Bilbao, 2019, p. 8)

“Ordenación (como estándar urbanístico de obligatorio cumplimiento) de espacios o locales para bicicletas, coches de niños, carros de compra, sillas de rueda, etc., en edificaciones residenciales, sin que computen edificabilidad urbanística”

(Evaluación del impacto de género – PGOU Bilbao, 2019, p. 13)

“Supported and specialised housing: Identifies that local authorities should support the delivery and retention of supported and specialised housing that meets identified needs. This may include housing for older people, young people, disabled people, rough sleepers, and victims of domestic violence or violence against women and girls”

(Draft London Plan Habitats – Regulation Assessment, 2017, p. 74)

“Destinar un porcentaje de las reservas para viviendas de protección pública a colectivos desfavorecidos (personas mayores, con discapacidad, menores de 35 años, víctimas de violencia de género, familias monoparentales o personas en riesgo de exclusión social, con el nivel de recursos que se determine) en base a un Estudio de necesidades de vivienda social en el municipio.

Integrar las reservas para este uso en el tejido urbano, fomentando el intercambio social y evitando la segregación.

Destinar mayoritariamente el aprovechamiento de cesión obligatoria a la administración para viviendas de protección pública, para colectivos desfavorecidos.

Gestionarlas preferentemente como viviendas públicas en régimen de alquiler o en cesión de uso. (...)

Establecer sobre estas reservas el derecho de tanteo y retracto a favor de la administración (...) para evitar que puedan pasar al mercado de la vivienda libre y perder la finalidad social con que se crearon”

(Informe de evaluación de impacto de género del PGE – Castelló de la Plana, 2020, p. 83)

Model productiu: mixtura funcional

Un altre element central per definir el model de ciutat (i, per això, se li dedica un apartat especial) és l'estructura funcional de la ciutat, en que es distingeixen com a tipus ideals la ciutat especialitzada versus la ciutat multifuncional amb mixtura d'usos.

Històricament, els enfocament exclusivament sectorials de la planificació han conduït a la ciutat zonificada, entorns urbans segregats, i a la especialització funcional (espais només residencial, de treball, de compres, d'oci); aquest model dificulta la conciliació i la quotidianitat (B. Valdivia, 2018). Aquesta construcció històrica d'un model de ciutat, fonamentalment patriarcal i capitalista, tendeix a afavorir i valorar desmesuradament els espais de producció i laborals, en detriments d'altres espais i formes de socialització.

Per això, al contrari, **l'urbanisme amb perspectiva de gènere i la planificació urbana feminista afavoreix la mixtura d'usos, fonamentada en l'assumpció de que l'espai públic és un lloc on es desenvolupen múltiples activitats, i en les que les productives no són les úniques importants.** Els plans urbanístics analitzats comparteixen aquesta premissa, tal com mostren els exemples de Bilbao i València:

“la contextualización del Plan General y sus propuestas en el marco social, cultural, económico, territorial, etc. de Bilbao y de sus retos y objetivos generales, que exceden de los propios de la ordenación urbanística. La innegable importancia del territorio como espacio de vida, relación, ocio, trabajo, etc.”

(Memoria justificativa de la ordenación urbanística y de su ejecución - PGOU Bilbao, 2017, p. 24)

“la perspectiva de género se debe incluir en el diseño, definición y ejecución del planeamiento urbanístico y cumplir (...) con los siguientes elementos clave: La interrelación, proximidad y combinación de los usos para hacer confluir las cuatro esferas de la vida cotidiana –productiva, reproductiva, política y personal– y otorgarles el mismo valor”

(Informe de impacto de género de la modificación del PGOU ARENA Valencia, 2019, p.11)

Conseqüentment, **es proposa i recomana que els barris siguin complexes i multifuncionals, el que té impactes importants en termes de ciutat compacta, complexa, densa, policèntrica, multifuncional i amb menor mobilitat obligada.** Els propers fragments, relatius a Bilbao i Londres descriuen aquests models:

“La mezcla de usos como medida necesaria para la consecución de tejidos urbanos complejos que contribuyan a la sostenibilidad urbana y a la creación de entornos urbanos con servicios de proximidad, reduciendo la movilidad y enriquezcan la vida en la ciudad, haciéndola más atractiva, saludable y amable. Eso requiere: -Incentivar esa mezcla en los procesos de transformación de nuevos espacios, y también en los consolidados. -Regular un régimen de usos que incentive la mezcla de usos residenciales, actividades económicas, equipamientos, etc., compatibles entre sí”

(Memoria justificativa de la ordenación urbanística y de su ejecución - PGOU Bilbao, 2017, p. 27)

“La determinación de las propuestas urbanísticas mediante la inclusión de la perspectiva de género (mujer y grupos o colectivos singulares y/o vulnerables en atención a su edad, raza...) para: (...) -El incremento de centralidades urbanas y la diversidad de sus funciones.”

(Memoria justificativa de la ordenación urbanística y de su ejecución - PGOU Bilbao, 2017, pp. 27, 30)

“La ordenación de barrios y entornos urbanos complejos, inclusivos, seguros y sostenibles. Los objetivos estratégicos planteados a ese respecto se complementen con la determinación de, entre otras, las propuestas que se exponen a continuación, relacionadas con las cuestiones que asimismo se indican: mezcla de usos; generación e incentivación de centralidades urbanas; implantación y disposición de servicios de proximidad; movilidad sostenible; etc.”

(Memoria justificativa de la ordenación urbanística y de su ejecución - PGOU Bilbao, 2017, p. 61)

“This Plan proposes more efficient uses of the city’s land. The key to achieving this will be taking a rounded approach to the way neighbourhoods operate, making them work not only more space-efficiently, but also better for the people who use them. This will mean creating places of higher density in appropriate locations to get more out of limited land, encouraging a mix of land uses, and co-locating different uses to provide communities with a wider range of services and amenities.

The benefits of this approach are wide-ranging, going well beyond the simple ability to provide more homes and jobs. High-density, mixed-use places support the clustering effect of businesses known as ‘agglomeration’, maximising job opportunities. They provide a critical mass of people to support the investment required to build the schools, health services and public transport infrastructure that neighbourhoods need to work. They are places where local amenities are within walking and cycling distance, and public transport options are available for longer trips, supporting good health, allowing strong communities to develop, and boosting the success of local businesses”

(The Draft: London Plan, 2017, p. 6)

De forma similar, el *Set per a introduir la perspectiva de gènere en el procés urbà* descriu els objectius de l'urbanisme feminista en relació a les funcions de la ciutat, i es planteja:

“descentralitzar funcionalment la ciutat, distribuir els usos socials entre diversos espais, fomentar la barreja d'usos, i planificar i proveir d'equipaments socials (educació, sanitat, etc.) tots els barris de la ciutat ... Descentralitzar funcionalment la ciutat per a una distribució equilibrada dels serveis i equipaments urbans quotidians i dels espais de relació. Fomentar la barreja d'usos amb un sistema d'equipaments en els barris que cobrisca les necessitats d'atenció als menors i majors dependents, a més dels tradicionals equipaments assistencials, escolars, sanitaris, educatius, esportius i culturals”

(Generalitat Valenciana, 2017)

Cal tenir en compte que els plans parteixen d'una situació prèvia que constreny -evidentment- la planificació urbana. En aquest sentit el PGE de Castelló, a partir de les constriccions del preexistent teixit industrial, proposa una solució que prioritza la proximitat entre zones industrials i residencials, sense ser una proposta completament compacta:

“la zonificación prevista delimita ámbitos de uso dominante industrial o terciario, aceptando la realidad que existe un tejido industrial preexistente. En estos casos, si bien la zonificación no responde a una solución compacta, la extensión de los tejidos preexistentes se propone priorizando la proximidad a las zonas urbanas residenciales, no alejándose de ellas. Esta decisión atiende, entre otros motivos, a la voluntad de reducir las distancias entre los suelos productivos y los residenciales, que permitan racionalizar los desplazamientos y poder aplicar soluciones de movilidad más sostenibles”

(*Informe de evaluación de impacto de género del PGE – Castelló de la Plana*, 2020, pp. 53-54)

Vida quotidiana, tasques de cura

Una última proposta ha emergit al llarg de la revisió dels documents quatre plans analitzats: la major presència femenina o de dones en la memòria històrica, representativitat cívica i espai públic.

Aquesta proposta parteix de la constatació que la situació de les dones sovint és relegada, minimitzada i invisibilitzada en l'espai públic i la memòria històrica. L'avaluació de l'impacte de gènere de Castelló emfatitza aquesta reduïda representativitat:

“Un ejemplo que ilustra la discreta representatividad de la figura de las mujeres en la ciudad hasta ahora es la revisión de los nombres de las calles y plazas del callejero de Castelló de la Plana. Del total de 1.418 nombres de calles y plazas, hay unos 432 que hacen honor a personajes masculinos, 2 en las que el protagonismo es compartido (Isis y Osiris, y Reyes de España), y tan sólo 39 parecen estar dedicadas a referentes femeninos”

(Informe de evaluación de impacto de género del PGE – Castelló de la Plana, 2020, p. 19)

Davant d'aquesta invisibilització, l'urbanisme amb perspectiva de gènere valora com a positiva, **a través d'un augment de la presència, representativitat i visibilitat femenina o de dones en la memòria pública i històrica així com en l'espai públic (al nomenclàtor de carrers, monuments, edificis públics, etc.).**

Altra vegada l'avaluació de l'impacte de gènere de Castelló exemplifica aquesta revisió:

“Dignificar el espacio público previo a los edificios donde tradicionalmente trabajaban o trabajan las mujeres (colegios, mercados, hospitales, peluquerías, tiendas) (...) a modo de ejemplo, la Plaza Huerto Sogueros se corresponde con el lugar donde se hacían las sogas que luego se utilizaban para los barcos y tareas de pesca, pero se podría indagar la relación de las mujeres en ese contexto, quizás colaborando en esa tarea, acarreando agua o cualquier otra función. Y de igual modo, se podría rastrear la presencia activa de las mujeres en diferentes espacios de la ciudad, o en determinados acontecimientos”

(Informe de evaluación de impacto de género del PGE – Castelló de la Plana, 2020, p. 46)

Existeixen iniciatives locals en aquest mateix sentit, de revisió d'aquesta situació.²³

D'aquesta manera es pretén superar el suposat dualisme entre espai públic masculí i espai privat femení, ja que aquesta memòria pública i històrica amb presència de dones ha de posar de relleu que les dones sempre han estat presents a l'espai públic.

²³ Sense ànims de ser exhaustius, aquest és el cas de la Ponència del Nomenclàtor de l'Ajuntament de Barcelona, que ha feminitzat els noms dels carrers i places de la ciutat; veure, p.ex., la nota de premsa de l'Ajuntament, [Barcelona feminitza el nomenclàtor dels carrers i places de la ciutat amb sis nous noms de dones](#), de 20 de setembre de 2020.

4. Conclusions

Els resultats presentats anteriorment posen de relleu la utilitat de l'aplicació de categories transversals (paritat, interseccionalitat, inclusivitat) als diferents temes de planificació urbana a l'hora de fer emergir elements amb perspectiva de gènere en termes d'objectius, diagnòs i propostes. A continuació, es resumeixen els elements identificats en cadascuna d'aquestes categories.

Paritat

La **paritat** dels plans analitzats és elevada, si bé no completa. D'una banda, la redacció dels plans no és completament paritària. En concret, a l'hora de redactar plans urbans a Bilbao, València i Castelló de la Plana s'han 63 escriptors/es, de les quals 27 eren dones (el 42,9% del total) i els altres, homes (36, el 57,1% homes). Alhora, la paritat és sensiblement més elevada en els equips redactors (amb 46,7% de dones) que en les col·laboracions (només el 39,4%).

Pel que fa a la paritat en els processos participatius, existeixen esforços importants per aconseguir una major presència de col·lectius de dones i/o feministes en les fases de participació dels plans. Aquests esforços es concreten especialment en adaptar les formes (modalitats, horaris, llocs) de participació i, també, en convidar els diversos col·lectius feministes.

En general, **la participació als plans és un element important de legitimació social i política d'aquests, que complementa la legitimació del saber tècnic de l'urbanisme o de la legitimitat electoral dels governs.** És per això que la participació ha d'incloure tots els sectors de la població, especialment els més vulnerables (i, també, les dones). Tal com s'assenyala en relació als plans locals en l'article *La participación en el urbanismo: los planes de ordenación urbanística municipal en Cataluña*, de Marc Martí-Costa i Miquel Pybus, "Hoy en día, la legitimidad en el urbanismo ya no recae en el saber técnico del urbanista que firma el plan o en la legitimidad electoral del gobierno que lo desarrolla, sino que la legitimidad y el interés general se adquiere en el propio proceso de redacción (Ascher, 2004) Un proceso de redacción que debe ser sensible a todos los sectores significativos del municipio, especialmente los más vulnerables, y debe garantizar las condiciones para que todos tengan las mismas posibilidades de tomar parte en el proceso" (Martí-Costa & Pybus, 2014)

A més a més, la planificació urbana amb perspectiva de gènere ha de partir de la premissa que **totes les persones són expertes en els llocs on viuen; i, per tant, que és imprescindible la inclusió de les dones en aquests processos**, en tant que expertes sobre els llocs en els que viuen. La cita següent, de l'article *Planning from below: using feminist participatory methods to increase women's participation in urban planning*, de Sara Ortiz Escalante i Blanca Gutiérrez Valdivia, ho resumeix així: "women are experts about the places where they live. City and regional planning must take, as its starting point, the experience of people at the community and neighbourhood level, who live in and use the spaces it focuses on and wants to develop" (Ortiz Escalante & Gutiérrez Valdivia, 2015, p. 116).

A més a més, tal com s'ha demostrat per la literatura acadèmica, **existeix un important biaix de gènere en la participació política** que, en el cas català es tradueix -específicament- en una menor participació de les dones en els processos participatius a nivell municipal (Anduiza & González, 2017, p. 15). Aquest element té, sense dubtes, importants implicacions pel que fa a la voluntat del PDU-M d'aconseguir una participació efectivament paritària.

De totes formes, **la participació en entorns supramunicipals és habitualment menor i més tècnica (que en contextos més locals)**, en termes generals -si bé hi ha factor que poden facilitar aquesta participació (Lidström, 2010, 2012).

En aquest sentit, fins a dia d'avui, la participació del PDU-M ha prioritzat la participació político-institucional, a través la interlocució amb l'administració local (consultes municipals, 2010-2013), així com la participació tècnica, a través del debat amb persones amb coneixement expert i formalitzat (generació de coneixement, 2013-2015, i les 8 Taules Temàtiques), amb una alta representació d'algunes disciplines específiques (arquitectura, enginyera, ciències ambientals). Tal com s'ha assenyalat, la participació en aquests espais no ha estat del tot paritària, ja que, en moltes de les activitats plantejades, la presència de dones ha estat al voltant d'una de cada tres persones plantejades (29,4% als *workshops* o 30,3% a les Taules Temàtiques). El repte de futur serà, però, ampliar la participació a ciutadana, que aconsegueixi implicar tots els perfils socials, en particular els més vulnerables, i també les dones.

Així doncs, **el PDU-M s'enfronta a reptes particularment complicats en termes d'involucrar el conjunt de la ciutadania en aquest procés participatiu**. D'entre aquests reptes es poden destacar: la reduïda consciència metropolitana o la necessitat incorporar més perfils socials (particularment els més vulnerables, i també les dones) (Peris et al., 2020).

Justament, en contextos en que la participació sigui més complicada (com és el cas de processos supramunicipals i el del PDU-M) és important combinar diferents **mètodes de participació** per tal d'incorporar tots els perfils socials en aquesta participació. Així ho conclouen Dymén i Ceccato a l'article *An International Perspective of the Gender Dimension in Planning for Urban Safety*: "Choosing appropriate planning practices and methods [is very relevant]. In areas where public participation is highly motivated, regular consultation with focus groups, targeted surveys and safety audits might be enough to obtain people's views. (...) However, when working with groups that are difficult to reach, it is essential to have concrete hands-on methods that enable people to generate information and share knowledge" (Dymén & Ceccato, 2011, p. 333).

En el cas de l'avaluació d'impacte de gènere de Castelló de la Plana es proposen com a mètodes de participació amb perspectiva de gènere la realització de mapes col·lectius, la determinació de rutes quotidianes, l'estudi de patrons de mobilitat i les cadenes d'activitat:

"Organizar procesos de participación in situ, seriamente planteados, que alcancen a todos los colectivos y usuarios de la zona en estudio, es decir la participación como mecanismo de análisis. Realización de mapeos colectivos, determinación de rutas cotidianas, estudio de patrones de movilidad y cadenas temporales de actividades."
(Informe de evaluación de impacto de género del PGE – Castelló de la Plana, 2020, p. 103)

Aquests, però, no són els únics mètodes de participació possibles -al contrari, tal com ha recopilat extensivament la literatura acadèmica, existeixen múltiples mètodes innovadors i amb perspectiva de gènere susceptibles de ser incorporats a la planificació urbanística.²⁴

Interseccionalitat

La **perspectiva de gènere interseccional** apareix, parcialment, als plans analitzats. En els plans analitzats, els objectius inclouen tant principis de no discriminació envers cap persona (per raó, p.ex., d'edat, classe, ètnia o estatus migratori, gènere, orientació sexual, religió, etc.), com de justícia de gènere (on s'emfatitza la situació diferent i desigual de les dones

²⁴ P.ex., existeixen guies d'activitats de participació i de diagnosi amb perspectiva de gènere que poden ser tingudes en compte. Així, l'informe *Dones treballant: Guia de reconeixement urbà amb perspectiva de gènere* (Col·lectiu Punt 6, 2013) proposa -entre moltes d'altres- activitats de descripció i anàlisi de l'entorn quotidià (qüestionaris, recorregut de reconeixement, construir una fotografia de l'entorn, cadena d'itineraris quotidians, la xarxa quotidiana a través de les variables, la gimcana fotogràfica, mapa comunitari a l'espai públic i mapes perceptius dels nostres entorns), activitats per compartir aquestes experiències (recorregut reivindicatiu per l'espai públic, exposicions, festa al carrer, ocupació de l'espai).

en comparació als homes) i, per últim, si bé més perifèricament, de perspectiva de gènere interseccional (que aprofundeixen en les diverses situacions i vivències d'homes i dones en relació a d'altres variables estructurals).

La inclusió dels tres principis (no discriminació, justícia de gènere i perspectiva interseccional) parteix del reconeixement que històricament i tradicionalment l'urbanisme i la configuració urbana han tingut un biaix en favor determinats perfils socials (en termes de classe i gènere, afavorint els homes), si bé externament s'ha revestit d'una aparent neutralitat tècnica.

Per últim, la inclusió de la perspectiva de gènere a l'urbanisme implica (almenys en els plans analitzats) una **materialització, en forma d'objectius, diagnosis i propostes concretes**, en temes específics, de tal manera que aquesta inclusió no queda tant sols en l'àmbit retòric, abstracte o genèric.

Inclusivitat

La **inclusivitat** en forma d'existència d'indicadors sobre dones i la desagregació de dades segons sexes és important per quantificar, visualitzar i posar de relleu les desigualtats existents entre homes i dones, així com les diferents formes de viure la ciutat segons gènere. Aquestes diferències són claus a l'hora d'abordar processos de planificació urbana amb perspectiva de gènere.

En alguns indicadors la desagregació per raó de gènere és particularment rellevant. La Taula 4 resumeix alguns d'aquests indicadors.

De forma creixent, les administracions reconeixen la importància d'aquests indicadors i dades. Així, p.ex., l'Ajuntament de Barcelona ja recomana que totes les comunicacions internes i externes, així com publicacions i dades, es duguin a terme tot incorporant la perspectiva de gènere (i, en especial, desagregant totes les dades estadístiques en funció del gènere), tal apareix al *Pla per la Justícia de Gènere (2016-2020) de Barcelona* (Ajuntament de Barcelona, 2016). També, organismes internacionals com Nacions Unides demana en la mesura del possible desagregar dades segons gènere a l'hora de capturar qualsevol fenomen social, i aquest és un element indestruïble del cinquè objectiu dels *Objectius de desenvolupament sostenible* -la igualtat de gènere.

Propostes i instruments

Les **propostes** relatives a la planificació urbana amb perspectiva de gènere i feminista que han emergit al llarg de l'anàlisi dels diversos treballs són múltiples. En aquest sentit, si bé el recull que se'n fa en aquest informe no pretén ser ni completament exhaustiu ni especialment innovador, si que es aporta una visió sistemàtica i panoràmica d'aquestes propostes (veure la Taula 3).

Existeix una **afinitat electiva entre moltes de les propostes de l'urbanisme amb perspectiva de gènere i feminista**, de tal manera que, p.ex., la ciutat compacta, la mixtura d'usos, un transport públic accessible són elements que es complementen, fent la ciutat més habitable, segura i justa des d'una perspectiva de la vida quotidiana.

La literatura acadèmica posa de relleu com els últims anys la perspectiva de gènere s'ha incorporat a la legislació sobre planificació urbana, a nivell Europeu, estatal (2005, 2007, per la igualtat, i TRLSRU, 2015)²⁵ i autonòmic (Andalusia, 2007; Aragó, 2014; Balears, 2016; Canàries, 2018; Cantàbria, 2019; Castilla - La Mancha, 2010; Castilla-León, 2003; Catalunya, 2015; Extremadura, 2011; Galícia, 2015; Navarra, 2019; País Basc, 2005) (Rando Burgos, 2019).²⁶Dues eines destaquen en aquest entramat: les memòries socials i

²⁵ Llei per la Igualtat de dones i homes, de 18 de febrer de 2005 (Llei 4/2005), Llei per a la igualtat efectiva de dones i homes (Llei 3/2007), i el text refós de la Ley de Suelo y Rehabilitación Urbana, TRLSRU (Real Decreto Legislativo 7/2015, de 30 de octubre.).

²⁶ Andalusia: "Entre la normativa autonómica sobre igualdad puede citarse, sin ánimo de exhaustividad: Ley 12/2007, de 26 de noviembre, para la promoción de la igualdad de género en Andalucía; Ley 11/2016, de 28 de julio, de igualdad de mujeres y hombres de Baleares; Ley 1/2010, de 26 de febrero, canaria de igualdad entre mujeres y hombres; Ley 12/2010, de 18 de noviembre, de igualdad entre mujeres y hombres de Castilla-La Mancha; Ley 1/2003, de 3 de marzo, de igualdad de oportunidades entre mujeres y hombres en Castilla y León; Ley 17/2015, de 21 de julio, de igualdad efectiva de mujeres y hombres (Cataluña); Decreto Legislativo 2/2015, de 12 de febrero, por el que se aprueba el texto refundido de las disposiciones legales de la Comunidad Autónoma de Galicia en materia de igualdad; o, Ley 4/2005, de 18 de febrero, para la igualdad de mujeres y hombres (País Vasco). Aunque buena parte de las Comunidades Autónomas optan por regular de manera separada su marco regulatorio en materia de igualdad, otras Comunidades Autónomas lo hacen de manera conjunta con la regulación sobre violencia de género. A modo de ejemplo, es lo que hacen Asturias con la Ley 2/2011, de 11 de marzo, para la igualdad de mujeres y hombres y la erradicación de la violencia de género, Extremadura con la Ley 8/2011, de 23 de marzo, de igualdad entre mujeres y hombres y contra la violencia de género en Extremadura o Murcia mediante la Ley 7/2007, de 4 de abril, para la igualdad entre mujeres y hombres y de protección contra la violencia de género en la Región de Murcia" (Rando Burgos, 2019, p. 61). "Tanto Aragón [Aragón incorpora, entre los principios de la actividad urbanística, el desarrollo sostenible en el art. 3.a) del Decreto-Legislativo 1/2014, de 8 de julio, del Gobierno de Aragón, por el que se aprueba el texto refundido de la Ley de Urbanismo de Aragón] como Baleares [Baleares, al señalar las finalidades y atribuciones de la actividad urbanística, incorpora el principio de desarrollo sostenible, con una transcripción casi literal a la del art. 3 del TRLSRU, en el art. 3 de la Ley 1/2017, de 29 de diciembre, de Urbanismo de las Islas Baleares (LUIB)] optan por incluir en sus correspondientes legislaciones urbanísticas el principio de desarrollo territorial y urbano sostenible, con una redacción casi literal a la prevista en TRLSRU, eso sí, en el marco de los principios inspiradores de la actividad urbanística" (Rando Burgos, 2019, p. 64).

l'avaluació de l'impacte de gènere (Rando Burgos, 2019). En el cas català, el text refós de la Llei d'Urbanisme (TRLUC, de 2010) incorpora ambdós elements de forma preceptiva.²⁷

La memòria social i l'avaluació de l'impacte de gènere són dos instruments que permeten materialitzar o concretar els principis generals o retòrics de la justícia de gènere als plans urbans. És cert que tant la memòria social com l'avaluació d'impacte de gènere són d'obligat compliment, però ho són amb gran indefinició (p.ex., no sempre queda clar què s'ha d'analitzar, com s'ha d'avaluar, o sota quins criteris fer-ho).²⁸ Però també és cert que en els plans municipals identificats, ambdós instruments han tingut com a conseqüència canvis substantius (en termes d'objectius, diagnosis i propostes), d'una manera que suggereix un compliment amb l'esperit de la llei de la perspectiva de gènere que va més enllà del mer compliment legal obligat.

En els casos estudiats, existeix una diversitat important en la informació i la perspectiva dels diferents informes de gènere. També la naturalesa: qualitativa o quantitativa, descriptiva o interpretativa, o la profunditat analítica d'aquesta. En aquest sentit, destaca de forma molt positiva el *Informe de evaluación de impacto de género del PGE – Castelló de la Plana* (2020).

Aplicació dels aprenentatges

Per últim, els resultats apunten a les **dificultats específiques dels plans supralocals, relatives a la incorporació de la perspectiva de gènere**. Part d'aquestes dificultats deriven de les **diferències entre els plans municipals/locals i metropolitans/supralocals**. El llistat següent descriu algunes d'aquestes dificultats i diferències.

- La manca de referents anteriors o precedents estatals de planificació supralocal amb perspectiva de gènere. Aquesta absència fa difícil la identificació de bones

²⁷ "El Departament de Política Territorial i Obres Públiques ha d'incorporar la perspectiva de gènere en el desenvolupament d'aquesta Llei per tal de garantir la promoció de la representació paritària en la composició dels òrgans urbanístics col·legiats i de l'avaluació de l'impacte de l'acció urbanística en funció del gènere" (TRLUC, 2010, disposició addicional 14), i on es descriu que "Correspon també a la memòria social avaluar l'impacte de l'ordenació urbanística proposada en funció del gènere, així com respecte als col·lectius socials que requereixen atenció específica" (TRLUC, 2010, p. 218).

²⁸ En el cas de la LOTUPV, el seu annex, especifica els elements que s'han d'incloure als plans com a resultat de la incorporació de la perspectiva de gènere: "[El anexo X de la LOTUPV establece los criterios y reglas para la planificación de las actuaciones de rehabilitación, regeneración y renovación urbanas], pero además relaciona un conjunto de elementos que define como «claves» para su logro, centrados en cinco pilares: las relaciones de proximidad; la sostenibilidad; la ciudad cuidadora de las personas; el derecho de información y la participación ciudadana; y el uso del lenguaje inclusivo." (Rando Burgos, 2019, p. 67).

pràctiques d'escala supralocal per ser incorporades al PDU-M. De fet, un dels resultats més rellevants de l'estudi és que cap dels 32 plans urbanístics territorials identificats complien els requisits mínims per a poder ser considerats com a estudi de cas.

- La consulta i la participació a la planificació metropolitana té especificitats i dificultats pròpies (p.ex., menor vinculació, sobre-representació de perfils tècnics) que dificulten assolir una implicació de tots els perfils socials en aquesta -i en particular, dels perfils socials més vulnerables i també de les dones.
- Els plans urbans supralocals es caracteritzen per una major escala territorial i abstracció conceptual. Això no és obstacle, però, per dur a terme una planificació urbana amb perspectiva de gènere en alguns temes, com mobilitat i transport, model de ciutat (compacta/dispersa, mixtura d'usos/especialització funcional, entre d'altres).
- Les diferències en els plans analitzats (tres municipals i un metropolità) són dues: en termes de capacitat normativa de l'instrument i, també, en termes d'escala territorial. Així, la capacitat normativa dels instruments oscil·la en un contínuum, que va inclou recomanacions, consells, orientacions, constrenyiment, obligacions i regulacions directes, etc. En paral·lel, l'escala territorial també passa per un contínuum: barris, àrees funcionals, àrees d'oportunitat de creixement, ciutat, metròpoli. En ocasions, els plans combinen una escala metropolitana amb una forta regulació directa a un espai micro, com les que presenta el pla de Londres en relació a les àrees d'oportunitat de la ciutat. En paral·lel, d'altres plans amb molta concreció i força capacitat regulativa (com la revisió del plantejament de València) en un entorn força local -les àrees funcionals- dona, però, resposta a una planificació supramunicipal de caràcter superior, de major escala territorial i menor capacitat de regulació (ja que la revisió del pla de la ciutat es una resposta al Pla d'Acció Territorial Metropolità de València, PATEVAL, de 2016). En comparació, El PDU-M es caracteritza per una major escala territorial i una capacitat regulativa directa més limitada (ja que ha d'ordenar plans de menor escala territorial i major concreció regulativa). Aquestes característiques idiosincràtiques impliquen que el PDU-M no tingui un referent directe i immediat en cap dels plans analitzats, ni a nivell estatal, ja sigui dels plans municipals (PGOU estatals, o POUM catalans) així com dels plans territorials (p.ex., els PTP del País Basc, les ATE de Galícia, o els POT d'Andalusia), però tampoc metropolità.

- Les diferències (tant pel que fa a la capacitat regulativa dels instruments com a l'escala territorial) entre els plans urbans locals i els supralocals fan necessari elaborar una estratègia complexa que permeti incorporar les bones pràctiques identificades a l'estudi de forma no automàtica o mecànica.

Bibliografia

- Ajuntament de Barcelona. (2016). *Pla per la Justícia de Gènere 2016-2020*. Barcelona.
- Anduiza, E., & González, S. (2017). *Modes emergents de protesta : vies cap a la inclusió política Resum de resultats* (RecerCaixa). Bellaterra.
- Antón-Alonso, F., Porcel, S., & Cruz, I. (2019). *Canvi demogràfic, envelliment i metròpoli*. Bellaterra: IERMB. Retrieved from https://iermb.uab.cat/wp-content/uploads/2019/07/Envelliment-i-Metròpoli-CP-AMB-2019_def2.pdf
- Col·lectiu Punt 6. (2013). *Dones treballant: Guia de reconeixement urbà amb perspectiva de gènere*. Barcelona.
- Col·lectiu Punt 6, & CISCOSA. (2019). *Mapeo de experiencias: Derecho de las mujeres a la ciudad metropolitana. El Derecho de las Mujeres a la Ciudad. Fortaleciendo la Nueva Agenda Urbana con enfoque de género en las áreas metropolitanas*. Barcelona. Retrieved from https://urbanismeinclusiu.files.wordpress.com/2013/03/el-derecho-de-las-mujeres-a-la-ciudad_anna-bofill.pdf
- Dymén, C., & Ceccato, V. (2011). An International Perspective of the Gender Dimension in Planning for Urban Safety. In *The Urban Fabric of Crime and Fear* (pp. 311–339). Dordrecht: Springer. <https://doi.org/10.1007/978-94-007-4210-9>
- Generalitat Valenciana. (2017). *Set per a introduir la perspectiva de gènere en el procés urbà*. València.
- Generalitat Valenciana. (2021). *Guia per a incorporar la perspectiva de gènere en actuacions urbanes - Comunitat Valenciana*. València.
- Lidström, A. (2010). Citizens' Intermunicipal Political Orientations: Evidence from Swedish City-regions. *Urban Studies*, 47(10), 2093–2109.
- Lidström, A. (2012). Citizens in the City-Regions: Political Orientations Across Municipal Borders. *Urban Affairs Review*, 49(2), 282–306.
- Martí-Costa, M. (2018). *Estratègia sobre canvi demogràfic i envelliment: Una ciutat per a tots els cicles de la vida 2018-2030*. Barcelona.
- Martí-Costa, M., & Pybus, M. (2014). La participación en el urbanismo: los planes de ordenación urbanística municipal en Cataluña. *Gestión y Análisis de Políticas Públicas*, 24–37. <https://doi.org/10.24965/gapp.v0i10.10116>
- Muxí, Z. (2020). Aplicación de la perspectiva de género al urbanismo y la arquitectura. Experiencias a escala regional y municipal en Cataluña. *Ciudad y Territorio. Estudios Territoriales*, LII(203), 57–70. <https://doi.org/10.37230/cytet.2020.203.05>
- Ngozi Adichie, C. (2016). *Tothom hauria de ser feminista*. Barcelona: Edicions 62.
- OHB. (2019). *Envelliment i habitatge. La dimensió econòmica i socioassistencial de l'autonomia*. Bellaterra.
- Ortiz Escalante, S., & Gutiérrez Valdivia, B. (2015). Planning from below: using feminist participatory methods to increase women's participation in urban planning. *Gender & Development*, 23(1), 113–126. <https://doi.org/10.1080/13552074.2015.1014206>
- Peris, M., Gómez-fabra, T., Ferreres, L., Tomé, I., & Caba, J. (2020). La participación en la

planificación urbanística metropolitana: De la diagnosis compartida a la estrategia participada del Avance del PDU metropolitano. In *IV Congreso ISUF-H: Metrópolis en recomposición: prospectivas proyectuales en el Siglo XXI: Forma urbis y territorios metropolitanos* (pp. 1–28). Barcelona: DUOT, UPC.

Rando Burgos, E. (2019). Urbanismo y género: del informe de impacto de género al principio de igualdad de trato como inspirador de la nueva concepción del desarrollo urbano. *REALA. Revista de Estudios de La Administración Local y Autonómica*, 12, 52–71. <https://doi.org/10.24965/reala.i12.10702>

Sánchez de Madariaga, I. (2016). *Perspectiva de Género en las Directrices de Ordenación Territorial del País Vasco. Propuestas de acción*. Donostia. Retrieved from [http://www.euskadi.eus/contenidos/informacion/revision_dot/es_def/adjuntos/Perspectiva de Género en las DOT \(ISdM\).pdf](http://www.euskadi.eus/contenidos/informacion/revision_dot/es_def/adjuntos/Perspectiva de Género en las DOT (ISdM).pdf)

Sánchez de Madariaga, I., & Roberts, M. (Eds.). (2013). *Fair Shared Cities: The Impact of Gender Planning in Europe*. Surrey: Ashgate Publishing Limited.

Servei de redacció PDU-M. (2019). *Programa de Participació Ciutadana: Avanç del Pla Director Urbanístic Metropolità*. Barcelona.

Valdivia, B. (2018). Del urbanismo androcéntrico a la ciudad cuidadora. *Hábitat y Sociedad*, 11, 65–84.

Valdivia, B. G., & Ciocoletto, A. (Eds.). (2012). *Estudios urbanos, género y feminismo: Teorías y experiencias*. Barcelona: UPC, Col·lectiu Punt 6, Generalitat de Catalunya - Institut Català de les Dones.

World Bank. (2020). *Handbook for Gender-Inclusive Urban Planning Design*.

Annex

Taula 5. Documents dels plans urbans analitzats

Territori	Eina de planificació urbana	Any
Bilbao	PGOU	1995
València	PGOU	1988
Valladolid	PGOU	1988
Castelló de la Plana	PGOU	2020
Coruña, A	PGOU	2013
Jerez de la Frontera	PGOU	2009
Lleida	PGOU	2018
Tarragona	PGOU	2013
Palma	PGOU	2012
Gijón	PGOU	2019
Reus	PGOU	2014
Madrid	PGOU	1997
Málaga	PGOU	2011
Palmas de Gran Canaria, Las	PGOU	2012
Torrejón de Ardoz	PGOU	2013
Algeciras	PGOU	2014
Cádiz	PGOU	2011
Sevilla	PGOU	2006
Zaragoza	PGOU	2008
Murcia	PGOU	2001
Alicante/Alacant	PGOU	1987
Córdoba	PGOU	2001
Vigo	PGOU	1993
Hospitalet de Llobregat, L'	PGM i PDU	2021
Vitoria-Gasteiz	PGOU	2002
Badalona	PGM i PDU	2020
Oviedo	PGOU	2013
Sabadell	PGM i PDU	2020
Santa Cruz de Tenerife	PGOU	2005
Donostia/San Sebastián	PGOU	2010
Burgos	PGOU	2014
San Cristóbal de La Laguna	PGOU	2014
Alcobendas	PGOU	2009
Elx	PGOU	1998
Granada	PGOU	2001
Terrassa	PGOU	2003
Cartagena	PGOU	1987
Móstoles	PGOU	2003
Pamplona/Iruña	PGOU	2002
Almería	PGOU	1998
Alcalá de Henares	PGOU	1994
Fuenlabrada	PGOU	1996
Leganés	PGOU	2000
Getafe	PGOU	2004
Albacete	POU	1999
Santander	PGOU	1997
Alcorcón	PGOU	1999
Logroño	PGOU	1985
Badajoz	PGOU	2007
Marbella	PGOU	1985
Salamanca	PGOU	2004
Huelva	PGOU	1999
Dos Hermanas	PGOU	2002
Parla	PGOU	1997

Mataró	PGOU	1996
León	PGOU	2004
Santa Coloma de Gramenet	PGM i PDU	1976
Jaén	PGOU	1996
Ourense	PGOU	2019
Girona	PGOU	2002
Teide	PGOU	2002
Barakaldo	PGOU	2000
Álava Central	Planes Territoriales Parciales (PTP)	2005
Área Funcional de Álava Central	Planes Territoriales Parciales (PTP)	2010
Área Funcional de Alto Deba	Planes Territoriales Parciales (PTP)	2005
Área Funcional de Arratia	Planes Territoriales Parciales (PTP)	2005
Área Funcional de Ayala	Planes Territoriales Parciales (PTP)	2009
Área Funcional de Bajo Deba	Planes Territoriales Parciales (PTP)	2016
Área Funcional de Bilbao Metropolitano	Planes Territoriales Parciales (PTP)	2016
Área Funcional de Busturialdea-Artibai	Planes Territoriales Parciales (PTP)	2011
Área Funcional de Donostialdea-Bajo Bidasoa	Planes Territoriales Parciales (PTP)	2011
Área Funcional de Durangaldea	Planes Territoriales Parciales (PTP)	2009
Área Funcional de Encartaciones	Planes Territoriales Parciales (PTP)	2016
Área Funcional de Goierri	Planes Territoriales Parciales (PTP)	2004
Área Funcional de Mungialdea	Planes Territoriales Parciales (PTP)	2020
Área Funcional de Rioja Alavesa	Planes Territoriales Parciales (PTP)	2005
Área Funcional de Tolosaldea	Planes Territoriales Parciales (PTP)	2005
Área Funcional de Urola Costa	Planes Territoriales Parciales (PTP)	2010
Plan de Ordenación do Litoral	Plan territorial integrado	2007
Projecte València Club de Futbol	Actuacions Territorials Estratègiques (ATE)	2012
Projecte Desenrotllament Turístic i Esportiu de la Vall del Riu Millars	Actuacions Territorials Estratègiques (ATE)	2012
Projecte Port Mediterrani	Actuacions Territorials Estratègiques (ATE)	2013
Projecte Alcoinnova	Actuacions Territorials Estratègiques (ATE)	2013
Projecte Alacant Avança	Actuacions Territorials Estratègiques (ATE)	2014
PATRICOVA	Plans d'Acció Territorial (PAT)	2015
PATIVEL	Plans d'Acció Territorial (PAT)	2018
Horta de València	Plans d'Acció Territorial (PAT)	2018
Pla d'Acció Territorial Metropolità de València (PATEVAL)	Plans d'Acció Territorial (PAT)	2016
Pla d'Acció Territorial de l'Àrea Funcional de Castelló (PAT Castelló)	Plans d'Acció Territorial (PAT)	2016
Pla d'Acció Territorial de les àrees metropolitanas d'Alacant i d'Elx	Plans d'Acció Territorial (PAT)	2016
Baix Segura	Plans d'Acció Territorial (PAT)	2018
Comarques Centrals	Plans d'Acció Territorial (PAT)	2018
Levante Almeriense	Plan de Ordenación del Territorio (POT)	2018
Área Logística de Antequera (Málaga), y de sus Normas Urbanísticas.	Plan de Ordenación del Territorio (POT)	2018
Londres: Great London	The London Plan	2021
Copenhague: Greater Copenhagen Area	The Finger Plan: A Strategy for the Development of the Greater Copenhagen Area	2013
Manchester: Great Manchester	Places for Everyone	2021
Lisboa: Área Metropolitana de Lisboa	Plano Regional de Ordenamento do Território da Área Metropolitana de Lisboa	2002
Milà: Città metropolitana di Milano	Piano Territoriale Metropolitano	2017
Estocolm: Stockholm County Council (Stockholms läns landsting).	Stockholmsöverenskommelsen	2013
Oslo	Municipal Plan for Oslo	2008
Paris: Grand Paris	Schéma Métropolitain de Cohérence Territoriale (SCoT métropolitain)	2017
Lió: Grand Lion	Le plan local d'urbanisme et de l'habitat (PLU-H)	2019
Marsella: Grand Marseille	Plan de déplacements urbains métropolitain (PDU)	2018

Font: elaboració pròpia

Taula 6. Documents dels estudis de cas analitzats

Cas	Títol document	Fase, any
Bilbao	Devolución del proceso de participación, revisión PGOUB	Participació pública, 2017
Bilbao	Presentación al vecindario de Landetabidea	Participació pública, 2017
Bilbao	Presentación de la encuesta realizada al vecindario de Landetabidea	Participació pública, 2017
Bilbao	Presentación al vecindario de Peñascal	Participació pública, 2017
Bilbao	Presentación de la encuesta realizada al vecindario de Peñascal	Participació pública, 2017
Bilbao	Resultados del proceso de participación: Consejo de Mujeres por la Igualdad	Participació pública, 2017
Bilbao	Memoria 1.1. Memoria justificativa de la ordenación urbanística y de su ejecución	Memòria, 2019
Bilbao	Memoria 1.4. Evaluación del impacto de género	Memòria, 2019
Bilbao	Memoria justificativa de la ordenación urbanística y de su ejecución (Complementada)	Memòria, 2019
Bilbao	Evaluación del impacto de género (Complementada)	Memòria, 2019
Bilbao	Documento 5. Resumen ejecutivo	Propostes, 2019
Bilbao	Resumen ejecutivo (complementado)	Propostes, 2019
València	Plan especial del área funcional 10 – plan de participación pública	Participació pública, 2019
València	Plan especial de Cases de Bàrcena	Diagnosi, 2019
València	La Revisión de los Planes Urbanísticos	Diagnosi, 2019
València	Qualitat Urbana. Indicadors	Diagnosi, 2019
València	Revisión de la ordenación poremnorizada Plan Especial del Área funcional 10 – Taller 3	Participació pública, 2019
València	Plan de participación pública del Área Funcional 10	Participació pública, 2019
València	Informe del impacto de género	Memòria, 2019
València	Plan especial de directrices de calidad urbana	Memòria, 2019
Castelló	Memòria justificativa	Memòria, 2020
Castelló	Memòria resumida	Memòria, 2020
Castelló	Informe evaluación impacto género	Memòria, 2020
Castelló	Informe d'impacte de gènere	Memòria, 2020
Castelló	Plan de participación pública	Participació pública, 2020
Londres	Draft London Plan Habitats Regulations Assessment	Diagnosi, 2017
Londres	Integrated Impact Assessment of the London Plan	Diagnosi, 2017
Londres	Planning London's Future (Good Growth Policies)	Diagnosi, 2017
Londres	National Alliance of Women's Organisations comments	Participació pública, 2018
Londres	London Riverside Opportunity Area - Equalities impact assessment screening	Memòria, n.d.
Londres	City Fringe Draft Opportunity Area Planning Framework	Memòria, n.d.
Londres	The London Plan	Memòria, 2021

Font: elaboració pròpia

**Institut d'Estudis Regionals i Metropolitans de
Barcelona**

Universitat Autònoma de Barcelona (Campus de Bellaterra)

Plaça del Coneixement, edifici MRA, planta 2

08193 Bellaterra (Cerdanyola del Vallès)